

O B S A H

<i>Jaroslav Batušek</i> : Z dějin české terminologie matematické . . .	129
<i>Emilián Šáda</i> : Termín <i>rezerva</i> v ekonomickém názvosloví . . .	146
Z obuvníckej terminológie	153

Diskusie

<i>Eugen Hirschfeld</i> : Terminologie ve strojírenské technologii . .	162
<i>Ladislav Dvoňč</i> : K syntaktickým termínom <i>veta</i> a <i>výpoveď</i> . .	173
<i>Helena Mendlová</i> : K problematice pravopisu chemického názvosloví	177
<i>Ján Madlen</i> : Návrh nového slovenského názvoslovía chrobákov (po- kračovanie)	180

Zprávy a posudky

<i>Karel Sochor</i> : Metodické pokyny a pomůcky pro normalizační činnost	188
<i>Viera Šlivková</i> : O. Lauko, Rusko-slovenský a slovensko-ruský sta- vebnický slovník	190

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS

organ Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídii ČSAV

ROČNÍK IV – 1965 – ČÍSLO 3

Vydáva

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, DrSc., prof. dr. Milan Jelínek, CSc., prof. dr. Eugen Jóna, CSc., Jaroslav Kuchař, CSc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar, CSc.

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Technický redaktor Vladimír Štefanovič

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 4,-. Rozširuje Poštová novina služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Rukopis zadaný v decembri 1964, vytlačené v marci 1965. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povoľené rozhodnutím SNR č. 28204/61. – K-04*51006.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965

Kčs 4,-

Z DĚJIN ČESKÉ TERMINOLOGIE MATEMATICKÉ

Jaroslav B a t u š e k

V souvislosti s pozorností, kterou otázkám odborné terminologie věnují lingvisté i ostatní odborníci vědečtí a techničtí, se stále častěji vyslovuje názor, že důležitou pomůckou při tvorbě nové odborné terminologie je znalost terminologie starší.¹ U oborů, jejichž terminologie se utvářela v dlouhém vývojovém procesu, je historie názvosloví „klíčem, který otvírá znalost širokých vývojových oblastí a bohatství výsledků houževnatého technického úsilí a práce ducha i rukou mnoha pokolení...“;² současně tato historie doplňuje obraz vývoje spisovného jazyka některými specifickými aspekty. U oborů nových, které se nemohou opřít o tradiční názvosloví, poskytuje studium staršího názvosloví příbuzných oborů užitečnou teoretickou bázi pro tvorbu nových pojmenování, zejména pak pro řešení obtížného problému, jímž je nalezení správného poměru mezi speciálními potřebami příslušného vědního oboru a mezi zákonitostmi celonárodní slovní zásoby, jejíž součástí jsou jednotlivé terminologické systémy.

Předmětem této studie³ jsou poznámky k dějinám českého

¹ Srov. např. Fr. Psota, *Historické technické názvosloví*, Technické noviny 1960, č. 1; I. Kruliš, *Odborná terminologie a její význam v dějinách železářství*, Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd při Historické sekci ČSAV, Technická sekce, Praha 1960, č. 5, s. 27; I. Kruliš — M. Roudný, *Význam historického odborného názvosloví*, ČSTČ 2, 1963, 26–30; Fr. Pišek, *K vývoji a dnešnímu stavu technického, zejména hutnického názvosloví*, ČSTČ 1, 1962, 56–60; E. Prandstetter, *Vývoj technického názvosloví*, Nová technika 1958; *Hutnické názvosloví. Surové železo a jeho výroba*. ČSN 420041, 1959; příloha *Historické názvy*.

² Fr. Psota, c. d.

³ Tento článek je částí větší práce o dějinách české odborné terminologie. V ní je také charakterizována sociálně-ekonomická, jazyková i všeobecně kulturní a vědecká situace v době českého národního obrození.

názvosloví matematického v období českého národního obrození. Opírá se o materiál excerpovaný z těchto čtyř spisů:

— Počátkové Arytmetyky od Stanislawy Wydry, bývalého kanownjka v wssech swatých... a Professora matematyckého vměnj na wysokých sskolách Pražských. Wydánj od Ladislawa Gandery... W Praze léta 1806.⁴

— Pokus zčesstěnj matematyckých názwů. = „Dobroslaw aneb rozličné spisy powęgcjýho a mysl obweselugjýho obsahu w řeči newázané, y wázané“ 2, 1821, s. 97—106. (Autor neuveden, byl jím F. Palacký.)

— Wogtěch Sedláček, Základowé měřictwj, čili Geometrye. W Praze 1822, 409 s.; připojeno „Wyswětlenj wýznamů matematyckých, w této knize obsažených. Sebral a w pořádek sestawil K. J. Reil“, s. 410—418.⁵

— Uměnj počtářské s obzwláštnjm ohledem na řemesla, prostonárodně přednesseno od F. Kukly, učitele na knjžecj Oettinko-Wallensteinské sskole we Zbraslawi. Djl 1: Počtářstw j a měřictwj. W Praze 1836; 220 s., v příloze 138 obrazců.

Pro charakteristiku výwoje matematického názvosloví v 1. polovici 19. století volím několik tematických okruhů vybraných tak, aby bylo možno ukázat základní rysy jazykové práce citovaných autorů a aby bylo možno i na základě takto omezeného materiálu učinit některé obecné závěry. Materiál konfrontuji se Slovníkem J. Jungmanna a s Německo-českým slovníkem vědeckého názvosloví z r. 1853.⁶

Proto zde upouštím od této charakteristiky, která je jinak nutná pro pochopení vzniku a výwoje odborných terminologických systémů.

⁴ K tomu viz M. Fuka, *Materiály k dílu Stanislawy Wydry, českého matematika z konce 18. století*, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 3, 1957, s. 179—195; H. Soldát, *O jednotné terminologii a fraseologii v mathematice*, Výroční zpráva cis. král. České realky pražské za šk. r. 1891, Praha II, 1890/91, s. 1—23; Fr. Balada, *Před sto lety zemřel prof. Josef Jandera*, Matematika ve škole 7, 1957, s. 49—57.

⁵ Srov. J. Kůst, *První česká učebnice geometrie*, Matematika ve škole 6, 1956, s. 415—420; H. Soldát, cit. dílo. Z další bohaté literatury o Sedláčkovi uvádím jen V. Spěvňáček, *Plzeňský vlastenec Josef Vojtěch Sedláček, učitel českého obrození*, Krajské nakladatelství v Plzni 1958, 137 s., obrazová příloha. Zde uvedena i starší literatura.

⁶ *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna... Pomocí českého museum. Díl I—V*, Praha 1835—1839; *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy... Deutsch-böhmische wissen-*

a) *Názvy pro matematiku a její hlavní obory*

Vydra:	matematika
Palacký:	zvínictví
Sedláček:	matematictví / veličinoznanství
Kukla:	počtářství / umění počtářské
Jungmann:	veličinoznanství
Slovník 1853:	matematika
Vydra:	aritmetika
Palacký:	počtářství
Sedláček:	aritmetika / počítářství
Kukla:	počtářství
Jungmann:	aritmetika n. počítářství
Slovník 1853:	počtářství / aritmetika (číslověda)
Vydra:	algebra
Palacký:	stejninařství / písemnictví / písmenářství
Sedláček:	stejninařství / písmenopočítářství
Jungmann:	stejninařství / písmenopočítářství / počítářství
Slovník 1853:	písemné / počítářství písmenné algebra (písmenopočtářství), počtářství písmenné n. obecné
Vydra:	geometrie / měřičství
Palacký:	zemoměřitelství / zemoměřictví
Sedláček:	geometrie / zeměměřictví / měřictví / prostoro- měřství
Kukla:	měřictví / umění měřické / zeměměřictví
Jungmann:	měřictví / prostoroměřství (měřičství)
Slovník 1853:	měřictví (geometrie)
Vydra:	trigonometrie
Palacký:	tříhramoměřičství / trojhramoměřičství
Sedláček:	trojhramoměřství
Jungmann:	trojhramoměřství
Slovník 1853:	trigonometrie / trojúhlooměřství
Palacký:	plochoměřitelství
Sedláček:	plochoměřství
Jungmann:	plochoměřství
Slovník 1853:	plochoměřství

schaftliche Terminologie, Praha 1852 (předmluva P. J. Šafaříka datována 23. dubna 1853).

Vydra:	stereometrie / geometrie tělesná
Palacký:	tělesoměrství / hmotoměřitelství
Sedláček:	tělesoměrství
Kukla:	tělesoměrství
Jungmann:	tělesoměrství
Slovník 1853:	tělesoměrství

Zatímco u Vydry převládají termíny latinské, u ostatních je patrná tendence počestující. Základním typem pojmenovacím jsou kompozita, která jsou v podstatě *k a l k y*. F. Palacký kolísá při počestování řecko-latinského *-metria* mezi *-měřitelství* / *-měřičství* / *-měřství*, J. V. Sedláček se ustálil na podobě *-měřství*. Jungmann se postavil za termíny Sedláčkovy, které se v podstatě udržely až do roku 1853.

Jisté rozpaky působilo přetlumočení termínu *geometrie*. Původní význam tohoto řeckého termínu byl „měření, vyměřování země“, tedy „zeměměřičství“. Ve středověku a v našich zemích až do konce 16. století se geometrií běžně rozuměla praktická měření v terénu.⁷ Matematicky znamenitě vzdělaný Sedláček cítil však potřebu vyjádřit jazykovými prostředky diferenciaci, ke které došlo v obsahu pojmu „geometrie“. Vedle užšího chápání, interpretujícího geometrii jako praktickou zeměměřičskou činnost, vytvořilo se s rozvojem matematických věd pojetí geometrie jako disciplíny teoretické, „jednající o útvarech prostorových“.⁸ Pro první význam zvolil Sedláček kalk *zeměměřictví* / *zeměměřství*, pro druhý utvořil pojmenování *prostoroměrství*.⁹ V názvu svého spisu a také běžně v kontextu díla ponechal však termín *měřictví*, adaptovaný pro pojmenování „vědy o útvarech prostorových“ ze starého slova terminologicky neangažovaného.¹⁰

⁷ „Ještě na konci tohoto období (tj. koncem 16. a zač. 17. století J. B.) se měřictví stále převážně učilo u měřiče jako řemeslo u mistra a tito vyučení měřiči obstarávali zeměměřičské práce...“ (*Dějiny exaktních věd v českých zemích...*, s. 20–21)

⁸ *Příruční slovník jazyka českého I*, Praha 1935–1937, s. 787.

⁹ Také Fr. Kukla si byl rozdíl mezi obojím pojetím dobře vědom, jak plyne z jeho výměru na s. 103 cit. díla: „Umění, jenž nás všeobecně s vyměřováním předmětů rozmanitých seznamuje, slove *měřické umění*. Můžeť pak se z víceroch ohledů bráti... Předně se může o tom jednat, aby se polnosti neb celé krajiny vyměřily, a pak obdrží to zvláštní jméno *zeměměřičství*...“

¹⁰ Srov. F. J. T o m s a, *Vollständiges Wörterbuch der böhmisch-deutsch-*

Z hlediska způsobu motivace je zajímavé, jak se obrozenští spisovatelé vyrovnali s úkolem počestit termín *algebra*. Obvyklý postup, totiž kalkování, byl znesnadněn tím, že jazyková forma arabského slova *algebra*¹¹ neposkytovala žádnou představu o obsahu pojmu, který jí byl označen. Oporou se tedy stal německý název *Buchstabenrechnung* (lat. *calculus literalis*), vycházející z nejnápadnějšího pojmového znaku, totiž z počítání s čísly obecnými, symbolizovanými písmeny. České pojmenování *písmenopočítárství* / *písmenopočtárství* je tedy doslovným překladem názvu německého. Naproti tomu při tvorbě slova *stejnínárství* se stal motivačním znakem jiný důležitý znak pojmové struktury, totiž počítání s rovnicemi — „stejnínami“: „Umění, jehož předmět jsou stejníny, slove stejnínárství (algebra).“¹² Pro vytvoření slova *stejnínárství* adaptoval Sedláček příponu *-ství*, která spolu s variantou *-ctví* je velmi častým a produktivním slovotvorným prostředkem pro označení určitého druhu činnosti, profese. Názvy tohoto druhu se zpravidla tvoří od názvu činitele, nikoli přímo z názvu věci, která je předmětem oné činnosti: *barva* — *barvíř* — *barvířství*, *stůl* — *stolař* — *stolařství*, *soustruh* — *soustružník* — *soustružnictví*, *počet* — *počtář* — *počtárství*. Podobně *stejnínárství* je utvořeno ze *stejnínář*, které je novotvarem Jungmannovým.

Jiný příklad motivace uvádí Palacký při zdůvodnění svého návrhu slova *zvícnictví*: „Od zvíci, quantitas, quia Mathesis est scientia quantitatis.“

Všechny názvy pro matematiku a její části jsou bez výjimky termíny popisné, beroucí za základ pojmenování nejčastěji pojmový příznak cíle (měření prostoru, plochy, těles, země atd.).

und lateinischen Sprache, Prag 1791: *měřictví* = Messkunst, ars mensura.

¹¹ Funkce termínu nabyl tu název díla Muhammeda ben Musa al Hovarezmi z r. 820, nazvaného *Al gebr* a pojednávajícího o základních operacích, které lze provádět s rovnicemi. Srov. o tom Felix Müller, *Historisch-etymologische Studien über mathematische Terminologie*, Wissenschaftliche Beilage zum Programm des Königlichen Luisen-Gymnasiums Nr. 64, Berlin 1887, s. 9.

¹² J. V. Sedláček, *Základové měřictví, čili Geometrye*, s. 24.

b) *Názvy základních početních úkonů a některých pojmů, které s nimi souvisí*

Vydra:	addicí / summování / přidávání	subtrakcí / odjímání
Pal.:	sčítání	odjem
Sed.:	sčítání	odjímání (subtrakcí)
Kukla:	sečítání	odjímání
Jg.:	sčítání	odjímání
1853:	sčítání	odčítání / odjímání
Vydra:	multiplikací / rozmnožení	divizí / dělení
Pal.:	množení / rozmnožování	dělení
Sed.:	množení	dělení
Kukla:	násobování / znásobování	odnásobování
Jg.:	množení	dělení
1853:	násobení	dělení
Vydra:	summa	rozdíl / zbytek
Pal.:	ouhrn	ostatek / zbytek / lich / rozdíl
Sed.:	ouhrn / součet n. summa	rozdíl / lica / zbytek
Kukla:	ouhrn n. součet	rozdíl / zbytek
Jg.:	ouhrn / součet = sčítání	rozdíl = lica, zbytek
1853:	součet / suma / úhrn / úhrnek	rozdíl
Vydra:	faktum / produkt	kvotus
Pal.:	oučin / vývod / výnos	podíl
Sed.:	oučin / vývod / výnos	podíl
Kukla:	znásobina	odnásobka
Jg.:	oučin / výnos = vývod	podíl
1853:	součin	podíl
Vydra:	znamení addicí	znamení subtrakcí
Pal.:	většisko / víciko	menšisko / míňko
Sed.:	většitko / znamení sčítání	menšitko / znamení odjímání
Kukla:	znamení sečítání	znamení odčítání
Jg.:	většitko	menšitko
1853:	znaménko sčítání / většidko	znaménko odjímání / menšidko
Vydra:	znamení multiplikací	znamení divizí
Pal.:	-----	-----
Sed.:	množitko	dělítko
Kukla:	znamení násobení	znamení odnásobování
Jg.:	množitko	dělítko
1853:	znaménko násobení / násobidko	dělídko

Také v tomto tematickém okruhu patří všechny termíny k typu termínů zařadujících, popisných. Východiskem pro vytvoření systému českých pojmenování je soustava termínů latinských, jen ojediněle se český termín opírá o termín německý (*Rest — zbytek*). Počeštující tendence je patrná ve všech charakterizovaných dílech. S. Vydra má za všechny latinské termíny také ekvivalenty české, ale v kontextu dává přednost latinismům. Většina termínů, pro které Jungmann uvádí doklady ze Sedláčka, existovala už v matematické literatuře před Sedláčkem. Tak např. termíny *odjímání, množení, dělení, rozdíl, zbytek, oučín, ouhrn* atd. se vyskytují běžně u Vydry i u Palackého. Příčinou této jednotnosti je zřejmě ta okolnost, že jde většinou o zcela elementární jevy, jejichž pojmový obsah nebyl vázán na přesně ohraničenou vědeckou disciplínu a pro které měla čeština velmi stará pojmenování. Zásluha obrozenských autorů matematických spisů je v tom, že tato tradiční slova, která neměla povahu termínů, včlenili do soustavy matematického názvosloví a tím je terminologizovali.¹³

Charakteristickou vlastností citovaného terminologického okruhu je hromadění několika pojmenování pro jeden pojem. Souvisí to bezpochyby se snahou obrozenských pracovníků dokázat ohebnost a bohatost spisovné češtiny,¹⁴ ale má to jistě i příčiny čistě jazykové. Někdy je totiž volba dvou nebo více pojmenování motivována existencí dvou termínů v jazyce výchozím: „...pak ale ve *vývodu (productum)* neboli *oučínu (factum)* tolik čtenek se zasadí...“¹⁵

¹³ Tento proces je patrný např. na vývoji významu slov *dělení, dělití, menšiti, odjímání, rozdíl* atd. Žádné z nich nemělo do obrození funkci termínu. Sloveso *odjímání* znamenalo např. „benehmen, entreissen“ (srov. Tomsův Slovník) a teprve v obrozenské češtině bylo adaptováno pro pojmenování jednoho ze základních úkonů matematických. Podobným procesem prošla také pojmenování základních geometrických těles nebo v jiné oblasti mnoho názvů z oboru technologie. Tu se však dostáváme k závažnému teoretickému problému vztahu mezi terminologickou a ne-terminologickou vrstvou slovní zásoby. Touto otázkou se zde nebudu zabývat.

¹⁴ Tuto tendenci vysledoval a charakterizoval A. Jedlička ve spisu *Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a lingvistická*, Praha ČSAV 1949, Rozpravy o díle Jungmannově sv. 1.

¹⁵ J. V. Sedláček, *Základové měřictví...* s. 94. Tento postup a toto

Jindy je příčinou této synonymie příklon ke dvěma různým jazykovým východiskům. Tak např. *rozdíl* je ekvivalentem latinského *differentia*, kdežto *zbytek* je český protějšek německého *Rest*. Palacký a Sedláček sáhli kromě toho ještě po starém slovanském slově *lich*,¹⁶ které svým věcným obsahem dobře odpovídalo obsahu matematického pojmu *zbytek*: „nepárový, nemajícího svého protějšku do náležitého páru, přebývající nad náležitý počet.“¹⁷ Stará slova *lich*, *licha* i nové *zbytek* jsou tedy v podstatě pokusem o jazykový výklad latinského pojmu *differentia*, jak je patrné i z Jungmannovy definice: „rozdíl = licha, zbytek“.¹⁸

Pro vyjádření pojmu *multiplicatio* zvolili obrozenští spisovatelé tradiční slovo *množení*¹⁹ a včlenili je do systému názvů pro matematické úkony se specifikovaným významem „vypočítávati součin dvou čísel“.²⁰ Značnou míru samostatnosti tu projevil F. Kukla, který první z obrozenských autorů adaptoval pro označení matematického pojmu *multiplicare* sloveso *násobiti*²¹ a učinil je základem pro skupinu termínů, které označují pojmy souvisící s násobením: (*z*)*násobení* / -*ování*, *násobitel* (*multiplicator*), *násobitebně* (*multiplicandus*), *znásobina* (*productum*), (*z*)*násobovka* (= *násobilka*). Ve snaze vyjádřit, že dělení je úkon opačný než násobení, poněvadž „se zde neodčítají jednoduchá čísla ale *znásobená*“,²² pojmenoval tento úkon *odnásobování* a dotvořil k tomuto názvu příslušnou řadu termínů odvozených: *odnásobovatel* (*divisor*), *odnásobitebně*

rozlišování není však důsledné, neboť na téže stránce přiřazuje Sedláček k latinskému *productum* název *oučín*. Slovník z roku 1853 zavádí poprvé jednotný termín *součín*.

¹⁶ Sedláček užívá podoby *licha*, která je zřejmou paralelou k staročeskému *suda* = pár.

¹⁷ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha, ČSAV 1957.

¹⁸ Slovník z roku 1853 má jednotný termín *Differenz* = *rozdíl*. V současné matematické terminologii znamená slovo *zbytek* „číslo, které zbylo při dělení“. Srov. Z. Tichý, *Slovensko-český slovníček matematických a fyzikálních termínů*, *Rozhledy matematicko-fyzikální* 41, 1962/63, č. 3.

¹⁹ Srov. ve slovníku Tomsové: *množitel* = *Mehrer*, qui auget.

²⁰ Příruční slovník jazyka českého. Tradiční *množiti* znamenalo *mehren*, *augere*.

²¹ Jungmann zná sice sloveso *násobiti*, ale nikoli ve významu matematickém. Vykládá je takto: *násobiti* = *faldovati*, *falten*, *plico*...

²² F. Kukla, *Umění počtářské*..., s. 33.

(*dividendus*), *odnásobka* (*quotus*), *odnásobovka* (= *tabulka pro dělení*).

Tento příklad z počtenice Kuklovy názorně ilustruje obecnou tendenci v jazykové práci obrozenských odborníků: úsilí o systematickosti terminologie, tj. snahu pojmenovat pojmy, které tvoří určitý dílčí systém, stejnými jazykovými prostředky. Zajímavé je v tomto směru využití odvozovací přípony *-(i)tko*. V obrozenské češtině označovala tato přípona *dem. inutiva* ze substantiv na *-dlo*: *měřidlo* — *dem. měřítko*, *škrabadlo* — *škrabátko*, *pravidlo* — *pravidko*, *struhadlo* — *struhádko*, *paradlo* — *parádko*, *cedidlo* — *cedídko* atd.²³ J. V. Sedláček této přípony využil pro označení vztahu účelu: k čemu co je, co daná věc znamená, „k jakému početnímu způsobu se poukazuje“:²⁴ *stejnítko* = znamení stejnosti; podobně: *nestejnítko*, *rovnítko*, *menšítko*, *většítko*, *množitko*, *dělítko*, *podobnítko*, *drobnítko*, *kořenítko*, *moenítko*.²⁵ Některé z takto utvořených novotvarů Sedláčkových se udržely až do současné češtiny,²⁶ jiné zanikly. Neústrojně působí názvy navržené Palackým, tvořené augmentativní příponou *-isko*: *většisko*, *menšisko*, *stejnisko*. Oběma pokusům je však společná snaha vyjádřit daný pojem pojmenováním jednoslovným, zatímco u ostatních autorů včetně Německo-českého slovníku vědeckého názvosloví 1853 jsou tytéž pojmy vyjádřeny pojmenováním sdruženým: *znamení*, resp. *znaménko* (nebo též *znak*) *sečítání*, *odjímání* atd. Tendenci k univerbizaci lze u Sedláčka a dílem také u Palackého vysledovat i v jiných tematických okruzích,²⁷ ale tato tendence není přirozeně ani u nich přísně zachovávaným principem pojmenovacím. V třídách pojmů, v je-

²³ J. Dobrovský, *Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache an der Bildung der Substantive und Adjektive in der Böhmischen Sprache dargestellt*, Prag 1799.

²⁴ F. Kukla, *Umění počtářské...*, s. 75.

²⁵ Obdobně si počíná také J. S. Presl v *Technologii* (1836–1837), kde látky sloužící nějakému účelu tvoří také příponou *-(i)tko*: *postríbřitko*, *pocinovátko*, *pozlátka* atd.

²⁶ Srov. termíny *dělítko*, *násobítko*, *rovnítko* v Příručním slovníku jazyka českého.

²⁷ Některé příklady: *počítářství písemné* — *písmenopočítářství*, *čára přímá* — *přímka*, *čára křivá* — *křivka*, *čáry kolezné* — *kolejky*, *čára kolmá* — *kolmice*, *přímka polední* — *polednice*, *osa větší* — *veleosa*, *obsah tělný* — *tělnost*, *ploský obsah* — *ploskost* atd.

jichž obsahové struktury je určující složkou druhové rozlišení, převládá i u nich typ pojmenování sdružených, explicitních.²⁸

c) *Názvy hlavních geometrických těles a kuželoseček*

Vydra:	kostka	-----
Pal.:	kostka	hranolec / štěpina
Sed.:	kostka	hranol
Kukla:	kostka	hranol
Jg.:	kostka (krychel arch.)	hranol
1853:	krychle / kostka	hranol
Vydra:	-----	kuželka
Pal.:	hranolec	homole / kuželka
Sed.:	jehlanec	kužel n. homol
Kukla:	jehlanec	kužel
Jg.:	jehlanec	homole / kužel
1853:	jehlanec / jehlan	kužel
Vydra:	válec	koule
Pal.:	válec	koule
Sed.:	válec	koule
Kukla:	válec	koule
Jg.:	válec	koule
1853:	válec	koule
Vydra:	-----	-----
Pal.:	schodnice / schodka / schodna	povrchnice / površka / povrhle
Sed.:	schodnice	stejnice
Kukla:	schodnice	stejnice
Jg.:	schodnice	stejnice
1853:	schodnice / ellipse	parabola (stejnice ist begriffs- widrig)
Vydra:	-----	
Pal.:	převrchnice / převrška / převrhle	
Sed.:	zbytnice	
Kukla:	-----	
Jg.:	zbytnice	
1853:	nadbytnice, hyperbola	

²⁸ Tak je tomu např. u názvů pro druhy těles (jehlanec čtverstranný, kolmý, lichostranný, mnohostranný, nakloněný, přímý...), posloupností (posloupnost měřická, počítařská, padající, vzrůstající, sestupující, vystupující...), úhlů (úhel dopadu, kosý, křížový, naddutý, naprotilehlý, odrazu...) aj.

V názvech geometrických těles pozorujeme podobnou jednotu jako u názvů pro matematické úkony; zde svědčí o starobylosti většiny těchto slov a o jejich dávném zdomácnění v české slovní zásobě. Jde o základní, od pradávna obecně známé tvary přírodních těles a předmětů denní potřeby a je přirozené, že jejich pojmenování přešla z vrstvy neterminologické do terminologie geometrické. Z hlediska pojmenovacího jde ve většině případů o tzv. sémantickou motivaci: užití neterminologického slova ve funkci termínu je motivováno podobností, nejčastěji tvarovou. Tak např. slovo *homole* označovalo typicky kuželovitou formu, v níž se prodával cukr, máslo apod.²⁹ Podobně slovo *kostka* znamenalo původně kost krychlovité podoby, které se užívalo k hraní; později bylo toto pojmenování přeneseno na hrací krychle vůbec.³⁰ Jako název pro geometrické těleso se slovo *kostka* udrželo až do polovice 19. století, kdy bylo v Německo-českém slovníku vědeckého názvosloví nahrazeno slovem *krychle*. Toto slovo je rovněž staré a také označovalo kostku na hraní, ale jeho původ je nejasný.³¹ Slovo *kužel* znamenalo původně hlavu přeslice, která měla charakteristickou kuželovitou podobu.

Také u nových, netradičních slov *hranol* a *jehlanec* je motivačním znakem tvar, podoba; slovo *hranol* je utvořeno od základu *hrana* a znamená „hranaté, tj. ostřejší zakončení tělesa“. Slovo *jehlanec* / *jehlan* je pak utvořeno od základu *jehla*.³²

U názvů pro kuželošečky vedla počesťovací snaha k pokusům vytvořit termíny, jejichž slovtvorná skladba by poskytovala pokud možno výraznou informaci o vlastnostech daných křivek. Obrozenští autoři, především J. V. Sedláček, napodobili tu v podstatě postup, jakým byly vytvořeny řecké názvy kuželošeček: *elleipsis*, *hyperbolé*, *parabolé*.³³ Snaží se domácími

²⁹ Slovník Tomsův: „homole cukru, homole másla“.

³⁰ Srov. V. Machek, c. d.

³¹ V. Machek, c. d.

³² Pokud se týká slovtvorných prostředků, využívají obrozenští autoři i pro nová pojmenování slovtvorných přípon tradičních, starých.

³³ Příznačnou vlastností řecké terminologie geometrické a matematické je její popisný charakter: „Die Kunstausdrücke müssen so gebildet werden, dass schon aus ihrem Wortlaut ihr Begriff einigermaßen verständlich ist. In dieser Hinsicht können uns die Griechen als Muster gelten. Sie gingen von Anschauungen aus, um Begriffe für den Verstand

jazykovými prostředky vystihnout vlastnosti, které jsou pojmenovány řeckými názvy a které jsou vyjádřeny rovnicemi: $px = y^2$; $px \mp (cx)^2 = y^2$.³⁴ Sedláček definuje např. parabolu takto: „Stejnice jest čára křivá, která tu vlastnost do sebe má, že každý bod té křivky *stejnou vzdálenost* (podtrhl J. B.) má od nějaké dané zevnitř křivky položené přímky, pak od nějakého uvnitř přímky položeného bodu...“³⁵

Termín *schodnice* pro elipsu je utvořen od základu *schodek* = *Mangel, nedostatek*. Obdobně termín pro hyperbolu *zbytnice* je utvořen od *zbytek* = *nadbytek, Überschuss*. Při výkladu o hyperbole poznamenává Sedláček: „Musí pak to pravidko o dylku AB větší býti, nežli nit... kdyby se tedy dylka niti od dylky pravidka odtáhla, ostane *zbytek* AB, odtud *zbytnice* (hyperbola)“ (podtrhl J. B.).³⁶

Při počestování řeckých termínů pro kuželosečky využili Palacký i Sedláček staré a velmi produktivní slovtvorné přípony *-ice*, kterou se mj. odvozuji z adjektiv na *-ný/-ní* slova označující určitou vlastnost, určitý vztah:³⁷ *koudelnice* = šat koudelný; *olovnice* = závaží olovené; *pérovnice* = bubínek v hodinkách, v němž péro jest; *postranice* = postranní, poboční věc (u vozu, u tkalců) atp.³⁸ Většinou jde o vztah původu nebo místa. Základní funkci této přípony zachoval také Sedláček, jak plyne z citované definice paraboly.

zu erhalten, und ihre Kunstausrücke entlehnten sie der Sprache des gemeinen Volkes...“ (F. Müller, *Historisch-etymologische Studien über mathematische Terminologie...*, s. 4.) Tento ráz má také veškerá matematická terminologie obrozenská.

³⁴ F. Müller, *Historisch etymologische Studien...*, s. 26.

³⁵ J. V. Sedláček, *Základové měřictví...*, s. 374.

³⁶ J. V. Sedláček, *Základové měřictví...*, s. 371. Podobnou motivaci uvádí také Šafaříkův slovník u termínu *Hyperbel, hyperbola*: „Die Benennungen *nadbytnice* (von *nadbyt, -tek*, Überschuss) und *schodnice*, Ellipse (von *schodek*, Abgang, Mangel) sind entnommen den Gleichungen: der Hyperbel $y^2 = p\left(x + \frac{x^2}{2a}\right)$ und der Ellipse $y^2 = p\left(x - \frac{x^2}{2a}\right)$; eben darin haben auch die griechischen Namen Ellipse und Hyperbel ihren Grund.“ S. 153.

³⁷ Viz J. Dobrovský, *Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache...*

³⁸ Příklady citovány ze Slovníku Jungmannova.

Shrnutí

Ve všech citovaných pracích stojí nad záměrem čistě odborným snaha jazykově buditelská, tj. ušlechtilé úsilí vytvořit ze spisovné češtiny nástroj, který by byl schopen vyjádřit i složité pojmy vědecké, v našem případě matematické: „Mnoho stálo, než jsem s to byl, volněji se v českém vyjádření pohybovat, a své drahé mateřčině čest a právo získati, že v ní bez pomoci cizích jazyků to nejvznešenější v světě umění světle, důkladně a čistě přednášeti se může.“³⁹

Podstatnou složkou procesu českého národního obrození byl však vedle této tendence jazykově buditelské také výrazný proud demokratický; projevoval se snahou zpřístupnit širokým masám drobných malovýrobců, řemeslníků, manufakturních dělníků a venkovských pracovníků, tedy lidem bez teoretického vzdělání, základní poznatky exaktních věd i novinky v různých výrobních oborech.⁴⁰ Tím si vysvětlíme, že v seznamu původních nebo přeložených spisů z oboru matematiky a geometrie mají naprostou převahu elementární počítalice a populární návody k rychlému zvládnutí počtářského umění a jen ojediněle se objeví práce systematická, která snese i přísnější měřítko vědecké. J. Jungmann právem konstatoval: „Arithmetika soustavná po Wydrowé (1806) opět ladem lehla. Pro školy dobré jsou pomůcky od Rudla, Hyny, Michla, Příbika. Zindlův úvod a Kuklowo umění počtářské také po českou hlaholí.“⁴¹

Protože však předmětem těchto poznámek byla jen čtyři citovaná díla, omezují se v shrnující charakteristice jen na ně.

U S. Vydry doznívá latinizující tendence, příznačná pro práce 17. a 18. století: *addicí, subtrakcí, multiplikací, divizí, minuend, sutrahend, multiplikand, dividend, divizor, kvotus, exponent* apod. Vedle toho je však i u něho patrná snaha najít, případně utvořit k termínům latinským ekvivalenty české: *subtrakcí — odnímání, exponent — vyznavatel důstojnosti, addicí — přidávání, divizí — dělení, multiplikátor — množitel* atd.

³⁹ J. V. Sedláček, *Základové měřictví...*, s. XV.

⁴⁰ Tento jazykově buditelský a spolu demokratický obsah obrozeného programu Jungmannova charakterizoval F. Vodička v úvodu k výboru z jeho díla *Boj o obrození národa*, Praha 1948, s. 9–22.

⁴¹ J. Jungmann, *Historie literatury české*, 2. vyd., Praha 1849, s. 365.

Pokus Palackého je dokladem oné fáze českého jazykového obrození, ve které šlo o počešťování cizích termínů za každou cenu. Některá jeho pojmenování byla nalezena šťastně a byla převzata Sedláčkem i potvrzena slovníkem Šafaříkovým: *sčítání, ouhrn, mocnost, kout, tříhraník, zlomek, povrch, skrojek* (kruhu), *schodnice* apod. Tato a mnohá podobná slova nejsou však neologismy, nýbrž jsou vesměs převzata z tradiční slovní zásoby. Tam, kde se Palacký pokusil o vytvoření nového názvu, nebyl šťastný: *nescházena* (asymptota), *površka* (parabola), *převrchnice* n. *převrška* (hyperbola), *týkalka* (tangens), *soutýkalka* (cotangens), *lůnice* (sinus), *soulůnice* (cosinus), *visna* (odvěsna), *podvážka* (prepona), *routník* (kosočtverec) atd. Musíme však přiznat, že jeho purismus (podobně jako u Sedláčka) se liší podstatně od diletantských a živelných novotvarů puristů pobělohorských tím, že vychází z pojmové struktury jevu, který chce pojmenovat, a snaží se slovotvornou skladbou daný jev popsat. Přitom je patrná i snaha po systematičnosti, tj. úsilí tvořit názvy jevů, které tvoří v příslušném vědním oboru uzavřenou skupinu, dílčí systém, stejnými slovotvornými prostředky: *schodn-ice, povrchn-ice, převrchn-ice, lůn-ice, soulůn-ice; stejn-isko, větš-isko, kořen-isko* apod.

Nejpropracovanější příspěvek k vytvoření české matematické terminologie podal J. V. Sedláček. Také on počešťuje důsledně a rozhodně. Počíná si však většinou uvážlivě, opíraje se o znamenitou znalost jak matematiky, tak českého jazyka.⁴² Jeho postup při počešťování matematické terminologie se shoduje s teorií i praxí Jungmannovou z jeho ranějšího období, kdy i u něho převládala tendence jazykově buditelská, puristická. V naprosté většině případů vychází z tradiční slovní zásoby; přitom postupuje jednak tím způsobem, že obnovuje pojmenování už vžitá a existující vedle termínů latinských (*odnímání, množení, dělení* atd.), jednak tím způsobem, že tradiční pojmenování adaptuje pro pojmy, pro které čeština zvláštní název neměla: *činitel, čitateľ; kořen, lámání, bliženka* (asymptota), *oblouk, okolek* (obvod), *podíl, srovnání* (pro-

⁴² Nesmíme také přehlédnout, že patronem jeho *Geometrie* byl sám J. Jungmann. Z dopisů Ant. Markovi (22. října 1821 a 28. prosince 1822) víme, že Jungmann Geometrii jazykově revidoval a že ji hodnotil jako „první v tom druhu knihu klasickou“ (J. Jungmann, *Historie literatury české*, 1. vyd., 1825).

portio), *průměr*, *rozdíl*, *ředitelka*, *sečka*, *skrojek*, *součet*, *udavatel* (exponent), *veličina* atd. Pro objasnění tohoto postupu uvádím např.: v Jungmannově Slovníku je heslo *ředitelka / řídítelka*, též *ředitelkyně* = řídicí ženština; Sedláček adaptoval toto slovo pro význam „Leitlinie der Parabel, directrix“, použiv motivace metaforické; nebo „*skrojek* n. *skrojček* = co skrojeno, der Abschnitt, das Abgeschnittene, např. *skrojek chleba*, t. první odkrojek“; Sedláček adaptoval toto pojmenování pro segment kruhu, rovněž na základě podobnosti. Tato a podobná slova nejsou tedy novotvary, ale Sedláček jich pravděpodobně poprvé užil ve funkci termínu.

Tam, kde nevystačil s tradičními názvy, sáhl Sedláček k tvoření pojmenování nových. V jeho novotvarech se ještě důsledněji než u Palackého uplatňuje snaha o systematickost (*schodn-ice*, *poledn-ice*, *stejn-ice*, *zbytn-ice*, *začátečn-ice*; *plocho-měrství*, *prostoroměrství*, *tělesoměrství*, *trojhranoměrství* atd.) a za druhé uvědomělá snaha využít pro tvoření nových pojmenování slovotvorných prostředků vžitých ve spisovném jazyce, tedy prostředků systémových: *-ice*; *-ec* (*menšelec*, *sčítanec*...); *-tel* (*čítatel*, *dělitel*, *jmenovatel*...); *-ost* (*sbíhajícínost*, *rozbíhajícínost*...). V některých případech použil systémového formantu, ale zatížil jej novou významovou funkcí, funkcí terminologickou (viz výklad o příponě *-itko*).

Jako velmi produktivní typ tvoření odborných názvů se ukázalo skládání. Vedle tradičních kompozit typu *trojhran*, *trojuhelník*, *osmihran*, *osmistěn* a podle nich vytvořeného *šestihran*, *šestistěn*, *mnohohran*, *mnohostěn*, *sedmihran*, *sedmistěn*... rozvinul Sedláček ve skutečnou soustavu kompozita, která jsou překladovými pojmenováními z řečtiny a latiny nebo němčiny: *-metria*: *-měrství* (*plocho-*, *těleso-*, *trojhrano-*, *podílo-*, *prostoroměr-*, *délko-*); *-meter*: *-měr*: obdobou podle staršího *teploměr*, *tlakoměr* vytvořil Sedláček nově *úhломěr*, *spádoměr* (*Nivellirinstrument*), *poloměr*; *-wissenschaft*: *-znanství* (*veličinoznanství*, *přírodoznanství*). Dosti častá jsou kompozita typu *kosodýlník* / *kosodělník*, která posloužila Sedláčkovi jako model pro vytvoření termínu *kosočtverec*. Jiné příklady kompozit tohoto typu jsou: *měromenšítka* n. *měroskrouník* (*scala geometrica*), *poměročet* (logaritmus). Záliba v tvoření pojmenování skládáním vyhovovala nepochybně tendenci obrozen-ských jazykových buditelů po vyjadřování explicitním, jak jsem uvedl výše.

Pokud se týká F. Kukly, můžeme u něho v některých

případech pozorovat přiblížení k dnešnímu úzu: *číslice, násobiti, trojčlenka*⁴³ apod. Zajímavé je jeho tvoření některých adjektivních termínů příponou *-tebný*: *číslo sečítatebné, odčítatebné, menšitebné, znásobitebné* (podle toho pak i *násobitebník* = násobenec), *odnásobitebné / odnásobovatebné*. Tato adjektiva jsou pokusem počestit latinská gerundiva na *-endus*: *numerus addendus, subtrahendus, dividendus, multiplicandus* (německy „die abzunehmende, zu teilende ... Nummer“).⁴⁴ Modelem pro adjektiva tohoto typu mohly být termíny z Preslovy Technologie.⁴⁵ Je v ní několik dvojic typu *řezatelný / řezatebný*,⁴⁶ které do jisté míry dovolují závěr, že sufixy *-telný / -tebný* jsou tu záměrnou českou paralelou k latinským sufixům *-bilis / -endus*. Zatímco přípona *-telný* je jednou z velmi produktivních českých přípon, kterou se tvoří deverbativa s významem odpovídajícím latinským adjektivům na *-bilis* (německy *-bar / -lich*),⁴⁷ tj. „co lze, je možno dělat“, pro vyjádření *n u t n o s t i* nemá čeština vhodný slovtvorný prostředek, který by odpovídal latinskému sufixu gerundiva *-endus*: *dividendus* = „který má, musí být rozdělen“. Snaha dokázat, že čeština se vyrovná cizím jazykům i co do formální

⁴³ J. Jungmann zná toto slovo jen jako termín zoologický, jako název „pokolení hmyzů žilnokřídých, pilatkovitých“: „trojčlenka, sequius trojčlanka: hylotoma, pokolení...“, Krok II, 259.

⁴⁴ S. Vydra v takových případech volí opis: „minuend, maje býti zmenšen; subtrahend, maje býti odjímán (s. 12); dyvidend, počet, který má býti dělen“ (s. 13) apod.

⁴⁵ Pravděpodobnost této domněnky však oslabuje skutečnost, že I. díl vyšel tiskem roku 1836, kdy vyšla také Kuklova počtenice, a II. díl až roku 1837.

⁴⁶ „...soustruh, na kterém vřetenno řezatebné (jenž řezati se má), jest nastrčeno“ (Technologia s. 114); „Při dříví těžko řezatelném přispoří se mnoho síly...“ (Technologia s. 157). Další dvojice: *barvitebný - barvitelný, pálitebný - pálitelný, soustrovatebný - soustrovatelný, tlačitebný - tlačitelný, stlačitebný - stlačitelný, rozřezatebný - rozřezatelný*. Kromě toho má Presl ještě řadu adjektiv na *-tebný* bez protějšku na *-telný*, např. *bitebný, dělatebný, okolkovatebný, spájatebný, tažitebný, udělatebný, vypalitebný, přerezatebný* atd.

⁴⁷ Srov. k tomu B. Havránek, *Příspěvek k tvoření slov ve spisovných jazycích slovanských*. Adjektiva s významem latinských adjektiv na *-bilis*; V sb. B. Havránek, *Studie o spisovném jazyce*, Praha, ČSAV 1963, s. 265–281; viz také J. Dobrovský, *Die Bildsamkeit der Slavischen Sprache...*, s. 49.

utvářenosti slov, vedla patrně Presla k tomu, že pro vyjádření významu nutnosti adaptoval příponu *-(te)bný*, kterou se tvoří adjektiva od substantiv na *-ba*: *svatební, modlitební / modlitebný, vůz mlatební, plavebná řeka* apod.⁴⁸ Volbu sufixu *-tebný* mohlo podporovat adjektivum *chvalitebný*, které má obě požadované vlastnosti, tj. vyjadřuje i nutnost i pasivnost: *chvalitebný* = ten, kdo si zaslouží chvály, kdo může nebo má být chválen. Domněnku, že autorem adjektiv na *-tebný* s významem „co má n. musí být uděláno“ je Presl, podporuje i ta okolnost, že Jungmann uvádí u hesel na *-tebný* příklady jedině z Technologie. Z poměrně značného počtu Preslových adjektiv se sufixem *-tebný* (viz pozn. 46) zachytil však jen tři: *řezatebný* = řezánu býti mající, was zu schneiden ist / *řezatedlný* = řezánu býti mohoucí, schneidbar; *soustrovatebný* = co na soustruhu děláno býti má / *soustrovatelny* = co soustrováno býti může; *zdělatebný* = zu verarbeitend / *zdělatelny* = zdělán býti mohoucí, bildsam. To ukazuje na to, že Jungmann tento způsob tvoření adjektiv sice výslovně nezamítl, ale ani se s ním nezotožňoval. Výslovně odmítl jen Palkovičův pokus užít přípony *-tebný* ve významu totožném s příponou *-tedlný*; heslo *dělitebný* = dílný, theilbar zařadil mezi „cizá, zle tvořená nebo podezřelá slova“.

Pokud se týká F. Kukly, nelze se pouštět do dohadů, zda a jakým způsobem se seznámil s Preslovými novotvary. Jisté je jenom to, že si při využití sufixu *-tebný* jako paralely latinské přípony *-endus* počínal v rámci přesně vymezeného a poměrně nerozsáhlého dílčího systému matematiky důsledně a systematicky.⁴⁹

Charakteristickým znakem obrozenské odborné terminologie je hromadění synonymických pojmenování. Tento jev není jen projevem neustále nové normalizaci, ale ve stejné, ne-li větší míře je odrazem národně buditelského proudu, jehož cílem bylo úsilí dokázat, že český jazyk je dostatečně ohebný a bohatý, aby mohl vyjádřit kterýkoli pojem, a to i několikanásobným

⁴⁸ Viz P. J. Šafařík, *Přípojek o některých přídavných*. I. Přídavná na *-ný* a *-ní*. V úvodu k Německo-českému slovníku vědeckého názvosloví...

⁴⁹ Na druhé straně je s podivem, že v celém jeho spise není ani jediný příklad opozice typu *dělitelny / dělítebný*, přestože adjektiv na *-telny* jinak používal. Je to ovšem do značné míry způsobeno tím, že ve své učebnici se pojmem dělitelnosti čísel vůbec nezabývá.

způsobem.⁵⁰ Tento rys je příznačný jak pro Palackého, tak pro Sedláčka a není ho prost ani slovník Šafaříkův, který je jinak pokusem ustálit českou slovní zásobu a provést v její odborné složce jistou normalizaci.⁵¹ Některé příklady ze Sedláčka: *hnát — stehno — noha kružidla; licha — zbytek — rozdíl; oučín — vývod — výnos; ouhrn — součet — summa; rozbor — rozebrání — rozhodnutí — řešení...* Ze slovníku Šafaříkova: *krychlený — kostkový; díl — podíl — částka; rozbor — rozřešení — rozhodnutí; udavatel — vydavatel mocnosti — mocnitel...*

Termíny zakotvené v tradiční slovní zásobě se udržely až do dnešní doby (*sčítání, odčítání...*). Termíny utvořené nově namnoze neobstály, protože vývoj se — především u termínů pro pojmy odborné, speciální — vrátil k termínům mezinárodním: *logarithmus, parabola, hyperbola, elipsa, asymptoty* atd. Přesto však si práce obrozenských autorů matematických zaslouží pozornost ne pouze pietní. Jejich jazykové, terminologické tvoření nebylo živelné, ukvapené, nýbrž vycházelo ze struktury celonárodního jazyka a bylo neseno uvědomělou snahou zachovat jeho řád a zákonitost a včlenit odborné názvosloví organicky do celku spisovného jazyka. V tom je jejich modernost a také podnět pro řešení úkolů přítomných.

TERMÍN REZERVA V EKONOMICKÉM NÁZVOSLOVÍ

Emilián Š á d a

Názvu *rezerva* se dnes velmi často používá nesprávně i k označování věcí, jevů a ekonomických souvislostí, které jsou věcně odlišné od toho, co tvoří obecný a ekonomický obsah slova *rezerva*. Slovo *rezerva*¹ pochází z latinského *reservo*, což znamená „zachovati si něco pro sebe“. Obecně

⁵⁰ O případech, kdy vznik několika různých pojmenování pro týž pojem byl způsoben existencí několika synonymických názvů v jazyce výchozím, viz výše.

⁵¹ A. Jedlička, *Josef Jungmann a obrozenská terminologie...*

¹ *Slovník spisovného jazyka českého*, Praha 1964, sešit 24, 53.

v jazyce rezerva znamená zvláštní zásobu, zálohu pro budoucí užití. Něco držené v nepoužívání, ale v pohotovosti k použití. Něco odložené k užití na pozdější dobu. Míti rezervu znamená nevydati se zcela z prostředků, míti stále něco více nad běžnou pravidelnou spotřebu.

Obecnému pojetí slova *rezerva* odpovídá i ekonomický obsah, který pojmu rezerva dává Karel Marx. V Kritice gothajského programu² vymezuje rezervy takto: „Vezmeme-li výraz ‚výtěžek práce‘ správně ve smyslu produktu práce, pak výtěžek kolektivní práce je celkový společenský produkt. Od tohoto je třeba odčísti: předně: úhradu spotřebovaných výrobných prostředků. Za druhé: přírážku na rozšíření výroby. Za třetí: rezervní nebo pojistný fond pro případ nehod, živelných pohrom atd.“ Karel Marx uvádí, co je třeba odečísti z vytvořeného celkového společenského produktu, než se přikročí k jeho rozdělení mezi členy společnosti podle zásady každému podle jeho zásluh, od každého podle jeho schopností. Rezervní fond u něho představuje vyčleněnou, nerozdělenou část vyprodukovaného celkového společenského produktu, která je společností vědomě dočasně nepoužívána, neboť je určena jako rezerva k budoucímu užití pro nepředvídané potřeby.

Z toho můžeme vyvodit základní obecné znaky pojmu *rezerva* v ekonomickém smyslu slova. Podmínkou vytváření rezerv je, aby to, v čem rezervy tvoříme, bylo již výsledkem předchozí společensky nutné práce. Není proto správné vydávat za rezervy ani něco, co ještě není vůbec vytvořeno nebo není známo, ani činnost, směřující k odstranění nejrůznějších nedostatků, ztrát, metody, způsoby, možnosti jak dosáhnouti nějakého výsledku atp., jak se toho všeho dopouští teorie tak zvaných skrytých rezerv.

Kritériem toho, co tvoří rezervy, je, že to společnost vědomě dočasně nepoužívá. Společnost to, co rezervy tvoří, vhodným způsobem vyčlení, vymezí a určí k plnění funkce rezervy. Naproti tomu u všeho, co teorie skrytých rezerv nesprávně označuje za rezervy národního hospodářství, si vyžaduje trvalé a co největší využívaní, což jasně dokazuje, že se zde o rezervy nejedná.

V současné hospodářské praxi a ekonomické literatuře lze zjistit mnoho názorů, jak chápat a co vše zahrnovat pod pojem rezervy národního hospodářství. V základě můžeme tyto názory rozdělit do dvou skupin.

² Karel Marx, *Vybrané spisy II*, Praha 1957, s. 17.

První skupina názorů označuje jako rezervy národního hospodářství již vytvořené prostředky, zdroje nebo jiné výrobní podmínky, z nichž některé jsou rezervami a jiné nikoliv. Patří sem názory, které za rezervy nesprávně označují nadnormativní zásoby, veškeré provozní neboli běžné zásoby a prostředky, zdroje, které sice snad existují, ale o nichž se neví (neznámá, ladem ležící půda v zemědělství, dosud nezjištěná ložiska nerostného bohatství) atp.

Druhá skupina názorů představuje v různé podobě a variacích dnes (vlivem administrativního systému plánovitého řízení) v národním hospodářství rozšířené a převládající pojetí rezerv v podobě tak zvaných skrytých rezerv. Jsou nazývány též vnitřní (latentní) rezervy výroby a v poslední době, kdy se zdůrazňuje potřeba přejít od extenzivního k intenzivnímu rozvoji národního hospodářství, se začínají přejmenovávat na intenzivní rezervy národního hospodářství. V článku pro ně budeme používat názvu *skryté rezervy*, které se podle teorie o nich vytvořené mají odkrývat, mobilizovat a využívat.

Za zvlášť velké rezervy národního hospodářství se dnes vydávají ve značné míře nahromaděné nadnormativní zásoby. Převažující část je „nadnormativní“, protože nenachází vůbec (anebo za nepříznivých podmínek) výrobního nebo konečného spotřebitele pro realizaci společenské práce vynaložené na jejich výrobu. To dokazuje, že nemají užitnou hodnotu žádnou nebo jen velmi nízkou a v důsledku toho se pak hodnota v nich obsažená nerealizuje vůbec, nebo jen zčásti, se ztrátou. Nemohou aktivně vstupovat, jak se u nich požaduje, do další fáze reprodukčního procesu, krystalizují v některé z jeho fází, setrvávajíce tam jako nepotřebné nebo použitelné jen zčásti, na skladech. Buď jsou později se ztrátou prodány, zničeny, anebo přeměněny v surovinu pro další výrobu. Z toho vyplývá, že u převážné části „nadnormativních“ zásob se ve skutečnosti jedná o neprodejné, nepotřebné zásoby. Nemohou být rezervami národního hospodářství, protože představují naopak jeho ztráty.

Příčina vytváření nadnormativních zásob tkví v samém systému plánovitého administrativního řízení národního hospodářství, který usiluje o vyloučení hodnoty (zbožně peněžních vztahů) ze zprostředkování při spojení výroby a spotřeby. Tvoří se proto stále i proti vůli společnosti, která se projevuje v podobě celé řady administrativních opatření vydávaných centrálními řídicími orgány společnosti proti jejich vytváření a k likvidaci již existujících. Cílem všech opatření je uvést je

opět do pohybu v reprodukčním procesu, a nikoliv ponechávat je dočasně nepoužívané v rezervě, což je, jak jsme prokázali, obecným znakem rezerv.

Podobně jsou za rezervy národního hospodářství označovány i jiné, nejrůznější ztráty, k nimž v našem národním hospodářství dochází. Například sklizňové a jiné ztráty v zemědělství.³ Již z pouhého jazykového citu je zde zřejmé, že termín *rezerva* je nesprávně zaměňován pojmem *ztráta*. I ekonomicky, co není k dispozici, neexistuje, nemůže tvořit rezervy.

Za rezervy národního hospodářství jsou označovány úspory všeho druhu dosahované ve výrobní spotřebě (úspory materiálu, paliva, energie atd.), na nevýrobních úsecích národního hospodářství a jinde.⁴ Podobného charakteru jsou názory, které za rezervy označují každou lepším plněním plánu dosaženou nadplánovanou produkci, nebo proti původním předpokladům v plánu uvolněný prostředek, mimoplánovaný zdroj atp. Uvedené názory nesprávně zaměňují pojmy *úspory* nebo *přebytky* s termínem *rezerva*. Pomíjejí jeden ze základních znaků rezerv spočívající v tom, že to, co má rezervy tvořit, musí být k tomu společností vědomě určeno. Jestliže se na jedné straně něco uspoří a na druhé straně totéž opět použije, nebo vznikne nad plánem určeného množství nějaký prostředek atp., nejedná se ihned o rezervy. Rezervou lze úspory a přebytky označovat jen tehdy, jde-li o prostředky nebo zdroje, které byly vědomě určeny k plnění funkce rezervy a jsou dočasně proto nepoužívané. Jinak dochází k zaměňování způsobů, kterými lze rezervy vytvářet, za rezervy samy.

V ekonomické literatuře můžeme nalézt názory, které nesprávně pod pojem *rezervy* zahrnují veškeré běžné, neboli provozní zásoby.⁵ Pro ně je charakteristické, že neustále přecházejí z jedné fáze reprodukčního procesu do jiné, měníce

³ Rudé právo ze dne 7. 3. 1964 v článku *Zemědělské výrobě letos největší péči a pozornost* píše například: „Při řešení obilného problému máme značnou rezervu také ve sklizňových ztrátách, které zvláště v minulém roce byly vysoké... silně snižují výsledky naší zemědělské výroby zbytečné ztráty... Jde o obrovskou rezervu, která představuje za rok objem několika miliard korun.“

⁴ B. Joch, *Větší pozornost normám spotřeby*, Rudé právo, 20. 11. 1963.

⁵ V publikaci L. Miková - Z. Kubr - Z. Mošna, *Stručný průvodce ekonomikou podniku*, Praha 1960, s. 19 se uvádí: „V národohospodářském smyslu slova existují dva rozdílné druhy rezerv: rezervy jako nahromaděné zásoby, nezbytné pro zajištění plynulého průběhu rozšířené repro-

přítom zpravidla svoji naturální podobu. Pokud v některé z fází setrvávají dočasně ve formě zásoby po jistou dobu nepoužívané, je doba jejich dočasného nepoužívání vymezena dobou danou technologií příslušné výroby, dobou potřebnou k uskutečnění směnného procesu atp. Funkcí provozních zásob je tedy neustále se zúčastňovat reprodukčního procesu. Naproti tomu funkcí rezervních provozních zásob má být dlouhodobé zjišťování samotného reprodukčního procesu pro případy, kdy se běžné zásoby vyčerpají, nestačí atp. Dočasně se nepoužívají tak dlouho, než se vyskytne potřeba jejich uplatnění jako rezervních zásob. Správně proto lze za rezervy považovat jen část provozních zásob, která je vědomě, podle povahy konkrétního druhu běžných zásob, vhodným způsobem vymezena a určena k plnění funkce rezervy.

Rezervami jsou vedle ztrát dále označovány i různé jiné nedostatky v národním hospodářství, nízký stupeň využití nebo nedostatečné využívání již používaných prostředků a zdrojů, činnosti směřující k odstranění různých závad, nebo které mají přinést uskutečnění dosud nevyužitých možností, anebo realizaci dosud nepoužívaných metod a způsobů. Tak například v zemědělství se rezervami označuje pomoc vědy a výzkumu zemědělství, zvýšení hnojení půdy, udržování agrotechnických lhůt, omezení úhynu mládat, zmetání krav, vyléčení tuberkulózních krav, lepší péče, která se má věnovat zemědělským strojům a nářadí, zlepšení péče o hospodářská zvířata atd. atd.⁶ To vše a jim podobné rezervy se označují jako *skryté rezervy* našeho národního hospodářství, které podle teorie o nich vytvořené existují ve všech oblastech našeho národního hospodářství a navíc neustále vznikají, takže se nemůžou stát, že by se vyčerpaly.

Podle teorie skrytých rezerv by mělo platit, že čím více je v národním hospodářství nedostatků, ztrát, čím více zaostává vědeckotechnický pokrok, čím pomaleji pokračuje zavádění automatizace, chemizace, čím více je v zemědělství tuberkulózních krav, nižší užitkovost dobytka, menší péče o zemědělské stroje atp., tím více pak máme v našem národním hospodářství rezerv. Je však patrné na první pohled, že

dukce a rezervy růstu a zdokonalování výroby. První druh rezerv – zásoby – jsou nezbytnou součástí každé výroby.“

⁶ J. Řezníčková, *Využití rezerv v zemědělství – cesta ke zvýšení spotřeby*, Praha 1962.

ekonomická síla národního hospodářství nemůže být založena na takovýchto „rezervách“.

Ekonomicky mohou rezervy tvořit jen prostředky, zdroje, které jsou již vytvořené jako výsledek předcházející lidské práce, nebo jiné již uskutečněné výrobní podmínky. Naproti tomu při povrchním chápání se za skryté rezervy považují výsledky, kterých je nutno teprve dosáhnout s použitím všeho toho, co se nesprávně označuje jako rezervy. Neboť místo výsledků existují zatím jen pouhé nedostatky, ztráty, metody, pouze možnosti. Dochází k protilogické záměně pojmů. Možnost se zaměňuje za skutečnost. Prostředek se vydává za výsledek, kterého se má nebo může s jeho použitím dosáhnout. Zaměňování pojmů vede svým způsobem i k mystifikaci. Vytváří se dojem, jakoby v národním hospodářství bylo nepřeborné množství rezerv všeho druhu, avšak zatím žádné užitné hodnoty, lidské a materiálové zdroje, prostředky atd., které ekonomicky jediné mohou tvořit rezervy, zde neexistují, ale v nejlepším případě mohou být teprve s použitím „skrytých rezerv“ vytvořeny.

Sám název *skryté rezervy* pravděpodobně pochází z kapitalistické hospodářské praxe a tehdejší podnikohospodářské literatury. Adjektivy *skryté*, *vnitřní*, *latentní* byly označovány tak zvané *tiché rezervy*. Běžně se má za to, že sloužily kapitalistickým podnikům k vykazování nižších zisků a tím k daňovému úniku. Toto použití však bylo zcela podřadné. Jak bylo uvedeno, je obsahem dnešních skrytých rezerv něco zcela jiného než rezervy. Naproti tomu tiché rezervy představovaly svým ekonomickým obsahem skutečné rezervy kapitalistického národního hospodářství. Tvořily celou soustavu rezerv, která měla svou ekonomickou funkci v mechanismu zbožně peněžních vztahů, jež v kapitalismu zprostředkovávají vztah mezi výrobou a spotřebou. Forma, v které byly tvořeny, jim to plně umožňovala. Jejich „skrytost“ spočívala v tom, že nebyly z rozvah kapitalistických podniků zřejmě (odtud tiché), neboť se vytvářely nižším oceněním jednotlivých částí kapitálu v účetní evidenci, než byly současné prodejní ceny.⁷ Tiché rezervy umožňovaly podnikům pružně se přizpůsobovat poptávce a nabídce a byly zdrojem úhrad ztrát vzniklých jim nepříznivými okolnostmi atd.

Jak jsme již uvedli, teorie skrytých rezerv ve společen-

⁷ J. Blecha, *Tiché rezervy*, Praha 1946.

ském vědomí ústí v mystifikaci. Své nepříznivé důsledky má však i v praxi národohospodářského plánování. Zde se teorie skrytých rezerv aplikuje v podobě rozpisových rezerv. Rozpisové rezervy se vytvářejí jednoduchým způsobem podle následující zásady: „Rezervy se tvoří *rozepsáním* mobilizačnjšího plánu, tj. buď zvýšením plánu výkonů při ponechání nebo snížení plánovaných nákladů a jiných prostředků, nebo snížením plánovaných nákladů a jiných prostředků při ponechání nebo zvýšení plánovaných výkonů.“⁸ Rozpisové rezervy vytvářejí nadřízené organizace vůči svým podřízeným organizacím. Z toho, co jsme dosud o rezervách uvedli, je zřejmé, že ve skutečnosti rozpisové rezervy nejsou ekonomicky rezervami, ale jedná se opět jen o pouhé možnosti, které je potřeba teprve uskutečnit, nebo ztráty, nedostatky, které je žádoucí odstraňovat. Rezervy v plánech nebo rozpočtech lze ekonomicky správně vytvářet jedině tím způsobem, že část plánovaných prostředků a zdrojů se dočasně nerozdělí a ponechá jako rezerva.

Závěrem naší úvahy můžeme tedy určit ekonomický obsah pojmu *rezerva* obecně. *Ve smyslu ekonomickém můžeme rezervy vymezit jako prostředky, zdroje nebo jiné výrobní podmínky, které má společnost již vytvořené k dispozici, ale dočasně jsou jí vědomě nepoužívané, různým způsobem vyčleněné nebo vymezené a určené k plnění příslušné funkce.*

Ekonomický obsah pojmu *rezerva* je vymezen ve vztahu k ekonomické praxi a potřebám národohospodářského plánování. V ekonomickém smyslu se v teorii skrytých rezerv nejedná o rezervy, a bude proto správně upustit zde od zbytečného používání termínu *rezerva*, které, jak jsme stručně poukázali, přináší i své negativní důsledky při aplikaci v hospodářském životě a v plánovací praxi. V plánování to vede k vytváření rozpisových rezerv cestou sestavování mobilizačnjších plánů, které již při sestavě plánu jsou zakládáním disproporcí. V hospodářském životě to znamená vnášení idealismu do ekonomických procesů a silného subjektivismu do plánovací, řídicí a výrobní činnosti. V politické ekonomii, která usiluje o to, aby byla exaktní vědou, nelze při vytváření teorie rezerv vycházet z nesprávného chápání pojmu *rezerva*.

Je proto nutné ve všech případech v ekonomii a ekonomickém názvosloví používat správně termínu *rezerva* ve smyslu, o jehož objasnění jsme se pokusili.

⁸ Směrnice a pokyny SPK, č. j. 161 102/60 ze dne 16. 3. 1960, 2.

Z OBUVNÍČKEJ TERMINOLÓGIE .

Uverejňujeme ukážku z pripravovanej názvoslovnej normy, ktorá určuje české a slovenské názvy používané v obuvníckom priemysle pri modelovaní a výrobe obuvi. Do tejto normy budú zaradené najdôležitejšie termíny používané pri výrobe obuvi z usne, gummy, textilu a plastických hmôt. Pri spracovaní normalizovaného obuvníckeho názvoslovia sa prihliada k názvom technicky a jazykovo správnym a zdôvodneným jednak výrobnou praxou, jednak dokumentačnou, lektorskou a prekladateľskou prácou. — Čiarkou sú oddelené platné synonymné termíny, v obyčajnej zátvorke je bližšie objasnenie termínu a v hranatej zátvorke sú nevhodné termíny.

B. MODELOVÁNÍ KOPYT

Měření nohou a kopyt

- otisk a obrys chodila — odtlačok a obrys chodidla**
kopie spodní části chodidla a jejího obvodu
- odlitek nohy — odliatok nohy**
kopie nohy zhotovená ze sádry
- obvod prstních kloubů — obvod prstových klíbov**
obvodová míra nohy nebo kopyta v místech obvodu prstních kloubů
- obvod nártu — obvod priehlavku**
obvodová míra nohy nebo kopyta v místech nártních kostí v bodě konce malíkové kosti
- obvod paty — obvod päty**
obvodová míra nohy nebo kopyta v nejzazší části paty přes úsek bodu valchy
- obvod nad kotníkem, obvod kotníku — obvod nad členkom**
obvodová míra nohy v nejužším místě nad kotníkem; u holeňových kopyt se ztotožňuje s obvodem paty
- obvod lýtky — obvod lýtky**
obvodová míra nohy nebo kopyta měřená v nejširší části lýtky
- obvod pod kolenem (obvod holeně) — obvod pod kolenom**
obvodová míra v holenní části nohy nebo kopyta v nejužším místě pod kolenem
- výška holeně — výška holene**
výškový rozměr od spodní základny do stanovené výšky holeně (podle potřeby)

- přímá délka nohy (A-A) — priama dĺžka nohy**
 délkové rozpětí od špičky nohy po vrchol patní křivky; slouží při konstrukci stélky kopyta
- nepřímá délka kopyta (základní délka stélky) — nepriama dĺžka kopyta (základná dĺžka stielky)**
 délka přímá se základním přídávkem 10 mm; slouží pro konstrukci stélky kopyta
- délka kopyta s nadměrkem — dĺžka kopyta s nadmerkom**
 délka nepřímá s módním nebo účelovým nadměrkem
- podélná ryska [osa] kopyta — pozdĺžna ryska [os] kopyta**
 označení na povrchu kopyta, rozdělující kopyto na stranu vnější a vnitřní
- osa symetrické paty kopyta — os symetrickej päty kopyta**
 pomocná přímka vedená středem patní části stélky kopyta
- patní křivka — päťová krivka**
 křivka podélného řezu kopyta v zadní části
- měřicí body kopyta — meracie body kopyta**
 označené body na kopytě, podle nichž se měří stanovené obvody obuvnickou mírkou
- dvoutřetinový standard stélky kopyta — dvojtretinový štandard stielky kopyta**
 normalizované $\frac{2}{3}$ zadní části stélky kopyta, používané u více druhů kopyt se stejnou výškou podpatku
- dvoutřetinový standard kopyta — dvojtretinový štandard kopyta**
 normalizované $\frac{2}{3}$ zadní části kopyta, používané u více druhů kopyt se stejnou výškou podpatku
- třetinový standard kopyta — tretinový štandard kopyta**
 jedna třetina normalizované zadní části kopyta
- zdvih špice — zdvih špice**
 kolmá vzdálenost mezi hranou špice kopyta nebo obuvi k základně s danou výškou podpatku
- výška podpatku — výška podpätku**
 výška měřená v zadní části podpatku kolmo k základně
- výška kopyta — výška kopyta**
 výška měřená v zadní části kopyta, a to od hrany kolmo k nejvyššímu bodu kopyta
- nadměrek kopyta — nadmerok kopyta**
 míra, která se přidává na přímou délku kopyta; jeho velikost se určuje podle účelu a tvaru špice

modelování kopyta — modelovanie kopyta

vyhotovení modelu kopyta z přířezu dřeva, který se nejdříve opracuje kopytářským nožem a pak zpřesňuje a dohotovuje rašplí a pilníkem

stélka kopyta — stielka kopyta

- a) základní vzor spodní plochy kopyta pro konstrukci kopyt a spojkových dílců obuvi;
- b) šablona spodní plochy kopyta

základní model kopyta — základný model kopyta

kopie originálu kopyt, podle kterého se stupňují ostatní čísla velikosti serie kopyt; slouží ke kontrole příslušných druhů kopyt a lisovacího zařízení

stupňovací model kopyta — stupňovací model kopyta

model, pomocí něhož se stupňují větší a menší modely kopyt určitého sortimentu; model kopyta používaný pro výrobu kopyt stejného čísla na kopírovacím stroji

originál modelu kopyta — originál modelu kopyta

schválený model kopyta, podle něhož je zhotovována dokumentace pro sériovou výrobu kopyt stejného druhu, případně lisovacích zařízení

odlévací model kopyta pro tvárnice — odlievací model kopyta pre tvárnice

model kopyta přizpůsobený svou délkou a obvodovými mírami speciálně pro odlévání lisovacích tvárnice

odlévací model kopyta na lisovací nožky — odlievací model kopyta na lisovacie nôžky

model s určenými přídávky na délku pro odlévání kovových lisovacích nožek a obvodové míry

model kopyta na kokily — model kopyta na kokily

model kopyta sloužící ke zhotovení kovové tvárnice (kokily), do níž se odlévají hliníková kopyta

model kopyta pro zhotovení tvárnice odlévané obuvi — model kopyta pre zhotovenie tvárnice odlievanej obuvi

upravený model kopyta, podle něhož se zhotovují tvárnice pro výrobu odlévané obuvi z plastických hmot

kopírovací model kopyta — kopírovací model kopyta

přesný model kopyta vyrobený do stanovených šablon (profilů) a určených výšek; podle něho se kopírují kovové lisovací nožky

profily kopyta — profily kopyta

šablony z kartonu nebo jiného materiálu ve tvaru kopyta v určených řezech; slouží pro výrobu a kontrolu modelů kopyt; při modelování a výrobě kopyt se používá zpravidla profilů různých

kopie kopyta — kópia kopyta

plošné znázornění povrchu kopyta (bez stélky) přeneseného do roviny; dělí se na: a) vnější (z nohy), b) vnitřní (do nohy)

základní stupňovací šablony kopyta — základné stupňovacie šablóny kopyta

kovové šablony profilů kopyta, pomocí nichž se stupňují větší nebo menší čísla velikosti určeného sortimentu

stupňování kopyt ze základny — stupňovanie kopyt zo základne

stupňování kopyt a jeho šablon ze základny na všechna čísla velikosti; základnou pro stupňování jsou zpravidla nejvzdálenější body paty a špice na stélce kopyta; sklon základny určuje výška podpatku daného kopyta

Druhy a názvy kopyt

kopyto — kopyto

pomocné zařízení pro výrobu obuvi; vyjádřuje tvar, délku a objem nohy podle její anatomie s uplatněním výrobních, účelových nebo módních požadavků; zhotovuje se ze dřeva, kovu nebo plastických hmot

jednostranné (párové) kopyto — jednostranné (párové) kopyto

kopyto, na kterém se zhotovuje obuv pro každou nohu samostatně (na pravém kopytě obuv pro pravou nohu a opačně)

oboustranné (rovné) kopyto — obojstranné (symetrické) kopyto

kopyto, na němž se zhotovuje obuv, která se může nosit na obě nohy

nedělené kopyto (celkové) — nedelené (celkové) kopyto

nízké nebo polovysoké kopyto, používané pro výrobu nízké nebo polovysoké obuvi, kde střih obuvi dovoluje snadné vyzutí kopyta

dělené kopyto — delené kopyto

nízké, polovysoké nebo vysoké kopyto, rozdělené na dvě části pomocí rybiny nebo zámku; rozdělení kopyta na dvě pohyblivé části umožňuje snadnější vyzouvání kopyta z obuvi

lámací kopyto — lámacie kopyto

kopyto rozdělené na dvě části a spojené kloubem a ocelovým peřem; zlomení kopyta v kloubu nám umožňuje snadnější vyzutí z obuvi

vysouvací kopyto — vysúvacie kopyto

kopyto rozdělené na dvě části a opatřené vysouvacím zámkem; vysunutím zadní části kopyta se nám usnadní vyzutí kopyta z obuvi

klínové kopyto — klinové kopyto

kopyto pro ruční výrobu obuvi s odděleným klínem v místě nártu kopyta

kované kopyto — kované kopyto

kopyto zhotovené ze dřeva, hliníku nebo plastických hmot, jehož půda (stélka) je opatřena plechem částečně (pata, špice) nebo v celku (celokované) a pod.

nekované kopyto — nekované kopyto

kopyto zhotovené ze dřeva, hliníku nebo plastických hmot, jehož půda (stélka) není opatřena plechem

napínací kopyto — napínacie kopyto

kopyto, které slouží k vytvarování svršku obuvi a k jeho spojení se spodkem

nazouvací kopyto — nazúvacie kopyto

kopyto s upravenou patou pro snadnější nazouvání; používá se pro dokončovací práce při výrobě obuvi

hliníkové kopyto — hliníkové kopyto

kopyto zhotovené odléváním hliníku do tvárnic; vyrobené kopyto je duté, slouží pro sériovou výrobu převážně pryžové obuvi

vysoká holeň — vysoká holeň

zařízení ve tvaru holeně (z jednoho nebo tří dílů) sloužící k tvarování holení u pryžové nebo usňové obuvi

napínák — napinák

výrobek ve tvaru přední části kopyta, zhotovený ze dřeva nebo umělých materiálů a sloužící k napínání obuvi

dutinka — dutinka

výrobek ve tvaru kopyta, zhotovený ze dřeva nebo plastických hmot; slouží pro držení tvaru obuvi

Dílce a místa na kopytě**zámek kopyta — zámka kopyta**

ústrojí spojující přední a zadní části kopyta v jeden celek, jako např. u lámacího nebo u vysouvacího kopyta

kloub kopyta — klb kopyta

čep, který umožňuje zlomení děleného kopyta a tím snadnější vyutí kopyta z obuvi; přední a zadní části kopyta jsou spojeny ocelovým zámkem

patní čípek kopyta — pätový čapík kopyta

kovový čípek upevněný ve spodní části paty kopyta pro uchycení napínací stélky

zdiřka kopyta — zdiřka kopyta

kovová trubička s určeným průměrem a ohnutým okrajem; používá se jako kování kopyt potřebných pro jejich uchycení

závlačka kopyta — závlačka kopyta

dílec daného průměru, který zamezuje vysunutí zadní části kopyta

rybina kopyta — rybina kopyta

drážka v horní části kopyta, v níž jsou zpravidla umístěny bodce na zajištění podšívky obuvi; ve spodní části kopyta slouží též jako zámek

plotnička kopyta — platnička kopyta

kovová plotnička o tloušťce 6 až 10 mm připevněná na model kopyta; slouží k upevnění modelů na strojírenský přípravek

zajišťovací otvor kopyta — zaistovací otvor kopyta

otvor v horní části kopyta zabráňující otáčení kopyta na liště vulkanizačního vozu

vrch kopyta — vrch kopyta

horní část kopyta přizpůsobená účelu a výrobnímu způsobu

spodek kopyta — spodok kopyta

spodní část kopyta (půda kopyta) určená spodním profilem a tvarem stélky

špice kopyta — špica kopyta

přední část kopyta vyjadřující módní nebo účelový tvar

nárt kopyta — priehlavok kopyta

horní část kopyta mezi přední a patní částí

klenba kopyta — klenba kopyta

spodní část kopyta mezi patou a špicí, sahající od paty po měrné body obvodu prstních kloubů

holeň kopyta — holeň kopyta

část kopyta vyjadřující požadovaný objem a výšku nohy od kotníku po koleno

nadstavek kopyta — nadstavok kopyta

horní část kopyta, která se přidává na nízké kopyto k docílení potřebných výšek pro výrobu k vysoké obuvi a pro výrobu nožek do lisovacích tvárnic

pata kopyta — päta kopyta

zadní část kopyta tvarem přizpůsobená noze

C. MODELÁŘSTVÍ

Modelování svršků a spodků obuvi

modelování — modelovanie

výtvarně technická práce vytvářející nové druhy kopyt a vzorů obuvi

modelárna obuvi — modeláreň obuvi

výtvarně technický útvar, zabývající se modelováním, technickou a technologickou přípravou výroby všech druhů obuvi

vzor obuvi — vzor obuvi

obuv vymezená tvarem, materiálem a provedením v celkové sestavě i v detailních částech; je označována číselným klíčem názvosloví obuvi

módní vzor obuvi — módný vzor obuvi

obuv vytvořená podle současné módní linie

druh obuvi — druh obuvi

označení obuvi z hlediska konstrukce použitého materiálu, uživatele, účelu použití a použité technologie

kolekce obuvi — kolekcia obuvi

soubor všech druhů obuvi navržených a schválených k výrobě pro určité období

střední průřezna kopyt — stredná prierezňa kopýt

znázornění středu kopyta na stranu vnitřní a vnější

vnitřní a vnější kopie kopyta — vnútorná a vonkajšia kópia kopyta

převedení tvarově přesné vnější a vnitřní strany kopyta z plastického povrchu kopyta do rovinné plochy; vnější a vnitřní stranou kopyta se určuje podélné rozdělení kopyta

střední kopie kopyta — stredná kópia kopyta

kopie kopyta, jejíž horní obvod a patní křivka jsou zakresleny jako střední čára mezi obvodem vnější a vnitřní strany kopyta

stříhová soustava — strihová sústava

způsob konstrukce různých stříhů svršků podmíněn různými pravidly určitých systémů

sít základního vzoru — sieť základného vzoru

systém pomocných přímek pro zhotovení základního vzoru

základní vzor — základný vzor

celková šablona, na níž je nakreslen určitý stříh se všemi proporcemi, jenž slouží k vypracování jednotlivých dílců pro zhotovení nového modelu obuvi

základna — základňa

vodorovná přímka, na níž se zakreslují pomocné přímky základního vzoru obuvi

spodní základna — spodná základňa

vodorovná přímka v pravém úhlu k zadní kolmici

zadní kolmice — zadná kolmica

pomocná přímka zakreslena kolmo na pravém okraji základny; nanášejí se na ni výškové míry

prstní přímka — prstová priamka

pomocná přímka pro určení míry obou prstních kloubů

patní přímka — päťová priamka

pomocná přímka pro naměření míry obvodu paty

délkový přídavek — dĺžkový prídavok

přídavek délky základního vzoru konstruovaného bez kopie kopyta

kolmice délkového přídavku — kolmica dĺžkového prídavku

pomocná přímka pro nanesení šířky stříhu ve špičce

bod valchy — bod valchy

místo, v němž se noha a obuv při chůzi uzavírá a otevírá na rozhraní spodní a holenní části

střední kolmice — stredná kolmica

kolmice v jedné čtvrtině obvodu patní míry (v polovině patní přímky)

přední kolmice — predná kolmica

kolmice v bodě valchy v polovině obvodu patní míry

výška obvodu kotníkové míry — výška obvodu členkovej miery

polovina patní přímky nanesená na střední kolmici

výška obvodu lýtkové míry — výška obvodu lýtkovej miery

výška lýtkové přímky naměřená na střední kolmici

kotníková přímka — členková priamka

přímka pro naměření obvodu nohy nad kotníkem

lýtková přímka — lýtková priamka

přímka pro naměření obvodu lýtky

zdvížená základna — zdvihnutá základňa

přímka spojující bod výšky podpatku s bodem obvodu prstních kloubů ve dvou třetinách délky

zanátní přímka — predpriehlavková priamka

spojovací přímka přímky prstní s bodem valchy

průřezna nártu — prierezňa priehlavku

střední linie dělicí nártu na část vnější a vnitřní

plastická kopie kopyta — plastická kópia kopyta

a) převedení tvarově přesného povrchu kopyta do rovinné plochy;

b) převedení tvarově přesného povrchu vnitřní a vnější kopie kopyta se zakresleným vzorem do rovinné plochy

základní šablony vzoru, originální šablony — základné šablóny vzoru, originálne šablóny

šablony zhotovující se z plechu, kartonu nebo lepenky; slouží pro kontrolu, vykrajování dílců na obuv nebo k výrobě zařízení

plechová šablona — plechová šablóna

přesná kopie základních šablon, které slouží ke stupňování dílců všech velikostí daného sortimentu

značící šablona — značiacia šablóna

šablona sloužící k označení jednotlivých bodů a linií na dílcích obuvi

krájecí šablona — krájacia šablóna

lepenková šablona označená potřebnými technickými údaji, používaná k výrobě vzorků a malých serií obuvi

zkoušení obuvi na nohu — skúšanie obuvi na nohu

ověřování správnosti vypracovaného nového vzoru obuvi v souladu s podmínkami zdravotně nezávadného obouvání

modelářské podklady — modelárske podklady

technická dokumentace, obsahující veškeré výkresy, šablony, modely a ostatní doklady

sáček modelářský — modelárske vrecko

kontrolní svršek pro předběžné ověření správnosti jednotlivých dílců a proporcí střihu daného vzoru obuvi

celková sestava — celková sústava

výkres všech součástí a dílců, z nichž se obuv skládá tak, jak navazují na sebe

výkres svrškových dílců — výkres zvrškových dielcov

sestava svrškových dílců daného vzoru, určující tvar a počet dílců

výkres spodkových dílců — výkres spodkových dielcov

sestava-nebo jednotlivé spodkové dílce, určující tvar a počet

výkres kopyta — výkres kopyta

sestava všech profilů kopyta s označením názvosloví, délky a šířky kopyta, výšky podpatku, zdvihu špice; je vybavena tabulkou měř pro všechna čísla určeného sortimentu

výkres podpatku — výkres podpätku

sestava dílců a potřebných údajů určitého druhu podpatku

výkres lisovací tvárnice — výkres lisovacej formy

modelářský doklad pro výrobu lisovacích tvárníc s uvedením všech řezů, výpočtů a potřebných údajů daného sortimentu výroby obuvi

ruční stupňovací šablona — šablóna na ručné stupňovanie

šablona k ručnímu stupňování a rozmnožování základních vzorů a jejich dílců ze základního čísla na všechna čísla velikosti v sortimentu

TERMINOLOGIE VE STROJÍRENSKÉ TECHNOLOGII

Eugen Hirschfeld

Ve svém článku *Základy strojírenské technologie*, uveřejněném v č. 2 Československého terminologického časopisu 1964, podal jsem návrh klasifikace a terminologie procesů strojírenské technologie. První reakcí na tento návrh byl článek Jeníčkův v č. 5 téhož časopisu — velmi to rozsáhlé pojednání (na 15 stránkách!), kterým reaguje na můj sedmi-stránkový příspěvek.

Forma a styl tohoto příspěvku vymyká se mé představě o slušné vědecké diskusi. Kdybych odpovídal Jeníčkově stejným způsobem, projevil bych neúctu k redakci časopisu a vydal bych se v nebezpečí, že urazím vkus a soudnost jeho čtenářů.

Nereagoval bych na tento článek vůbec, kdyby Jeníčkoví poznámky nebyly „diskusí svého druhu“. Ačkoliv Jeníček uvádí Tacitův výrok „sine ira et studio“, sám se ho nepřidrzuje; jeho článek je plný nepochopitelné zloby a zaujatosti. Vyvrácením takto učiněných námitek nejlépe se prokáže správnost mého návrhu.

Není možné zabývat se všemi námitkami Jeníčkovými, protože bych potřeboval, podobně jako on, dvojnásobný počet stránek. Kromě toho některé jeho námitky vztahují se na Jeníčkem znetvořené věty mého článku, čímž se zkresluje jejich smysl; taková diskuse by nevedla k cíli. Zvolil jsem proto formu jinou, krátkou a stroze věcnou.

Uvádím v dalším výkladu heslovitě své stanovisko k Jeníčkovým námitkám.

Technika. Nelze souhlasit s Jeníčkovým názorem, že definice techniky není pro úvahy o technologii nutná. Pojmy „technika“ a „technologie“ jsou těsně spjaty, což je zřejmé už z jejich příbuznosti etymologické. Nesnažil jsem se definovat a osvětlit pojem technika v plném rozsahu; v krátkém článku by to nebylo možné. Zdůraznil jsem pouze dvojí pojetí tohoto slova: jako činnosti a jako souhrnu výrobních prostředků (str. 88); toto konstatování samo o sobě je důležité a má bezprostřední vztah k rozbíraným problémům.

Technologie. Rovněž i technologii označují jednak jako komplex určitých vědních oborů, jednak jako praktickou činnost. Proti těmto definicím uvádí Jeníček dvě další starší definice z r. 1937 (!) a z r. 1959. Nerozbírá jejich přednosti a nedostatky, ani je nesrovnává s definicemi jinými; zdá se, že je a priori považuje za správnější jen proto, že je uvedl on. Takto ovšem diskutovat nelze.

Technologie jako věda. Jeníčka překvapuje moje chápání technologie jako vědy. Podle všeho je toto pojetí technologie pro něho nové; píše, že „Hirschfeld technologii přisoudil úlohu vědy“ (str. 287). Nesnaží se tímto důležitým problémem zabývat blíže a prostě jej chce sprovodit ze světa větou: „Jeho řešení pro autorovy vlastní návrhy nemá podstatného významu“ (str. 287). Myslím, že je to vážný Jeníčkův omyl, neboť vědecký rozvoj technologie je nyní našim nejdůležitějším problémem politicko-hospodářským.

Ve svých námitkách opírá se Jeníček převážně o slovníky. Snad mu proto postačí, že technologii definuje jako vědu slovník Brockhausův, Laroussův, Boľšaja sovětskaja encyklopedija aj. Vědeckost technologie zdůrazňuje i J. D. Bernal ve svém dvousvazkovém díle *Věda v dějinách* (*Science in History*, London 1954).

Jestliže účelem každého vědeckého bádání je stanovení základních zákonitostí zkoumaných jevů a jejich formulování v obecně platné formě — a takovéto podání technologie na vysokých školách je samozřejmostí —, nelze nyní chápat technologii jinak než jako disciplínu vědeckou.

Jeníček klade otázku, zda „může existovat věda o technologii či teorie technologie“ (str. 287). Mám za to, že není správně mluvit o teorii technologie zrovna tak, jako by se nemělo mluvit o teorii medicíny. Jak technologie, tak medicína jsou komplexy vědních disciplín, z nichž každá má svoji vědeckou základnu a svoji teorii. Proto lze mluvit o teorii řešení, teorii tváření apod., nikoliv však o teorii technologie. Musím poukázat také na to, že Jeníčkem používaný výraz „technologie výroby“ (str. 286) je pleonasmus.

Technologie na vysokých školách má tedy být souborem vědeckých disciplín. Něco jiného však je, zda se v minulosti jako věda přednášela. V minulém století a často i mnohem později se přednášela jako předmět popisný, bez jakéhokoliv vědeckého zdůvodnění. Dnes je však situace zcela jiná. Jeníčkovi by snad mělo být známo, že na strojních fakultách vysokých škol se již po řadu let přednášejí disciplíny: teorie

řezání, metodika obrábění, teorie tváření apod. Dnes se v celém světě stovky a tisíce vědců zabývají fyzikálně chemickými, kinetickými a termodynamickými problémy procesů řezání a tváření. Jména profesorů Kuzněcova, Bezprozvaného, Rosenberga, Gubkina, Balšina, Kienzleho, Kronenberga, Merchanta aj. zná celý svět.

Dovolil jsem si zabývat se touto otázkou poněkud širě proto, že s názory podobnými Jeničkovým se setkáváme dosti často; jsou založeny na představách o technologii, jakou byla v minulém století; jsou to názory techniků, kteří zaspali vývoj.

Zpracování. Jeniček mi vnučuje snahy a tendence, které jsem neměl a nevyslovil: při formulování definice „zpracování“ šlo mi prý o to, „aby nebylo rozdílu mezi terminologií ekonomickou a technickou“ (str. 287). Proto prý „jej (tj. souhrnný termín) vytvářím ze ‚zpracování‘“ (str. 288). Odkud to Jeniček vzal? Z textu mého článku to vyčíst nemohl! Diskutuje pak o tézi jím samým vyslovené („to není možné, ani nutné, ani účelné“, str. 287). Podivný to způsob diskuse!

Slovo *zpracovat* je utvořeno ze slovesa *pracovat* a předpony *z-*, která nejčastěji vyjadřuje změnu stavu. V normách ČSN termín *zpracovatelský odpad* označuje odpad při obrábění a tváření. Může však mít i význam jiný v jiných technologických postupech; proto nemělo by smyslu „zužovat v určitém oboru široký význam tohoto slova“ (výňatek z vyjádření Ústavu pro jazyk český ČSAV). Jeniček se na dvou stránkách (287 a 288) široce zabývá dokazováním nesprávnosti a zbytečnosti tohoto termínu, přičemž v předposledním odstavci zase s nepřipustnou volností zachází s mým textem: „autor, který předtím definoval technologii jako vědu a nyní najednou vychází ze strojírenské technologie jako komplexu výrobních pochodů“ (str. 288). První odstavec na str. 89 mého textu jednoznačně ukazuje, že uvažuji dva aspekty technologie — jako vědy a jako praktické činnosti. Proto uvedený citát je v rozporu s pravdou.

Pojem „zpracování“ je vžitý a nutný, třebaže dosud v technické literatuře není vždy správně používán. Zase, abych použil argumentaci Jeničkovu, musím uvést citát z Technického slovníku naučného z r. 1964, který jasně ukazuje na neopodstatněnost jeho námitek:

„Technologie je způsob *zpracování* materiálu na určitý výrobek. Nemění-li se složení materiálu, nýbrž jen tvar, mluvíme o mechanické technologii, mění-li se při *zpracování* chemické složení — o chemické technologii. Pojem technologie ... také

nauka o zpracování... sléváním...". Jak je vidět, termín *zpracování* nekoliduje s termínem *technologie* a nevyklučuje jej, jak se Jeníček snaží dokazovat.

Bude na místě uvést, že i v sovětské technické literatuře se hojně používá výrazu *obrabotka*, odpovídajícího slovu *zpracování* v uvedeném smyslu. Slovem *obrabotka* se označuje řada technologických pochodů: *obrabotka rezanijem, obrabotka davlenijem, obrabotka termičeskaja* apod. Proto Jeníčkovy námitky na str. 288 musíme považovat za jeho osobní názor, ničím nezdůvodněný.

Slévání. Jeníček se staví proti mému pojetí termínu *slévání*, píše: „...technologickým oborem, který má autor na mysli, není slévání, nýbrž slévárenství“ (str. 288). Každému musí být jasno, že když ve svých schemech 1 a 2 stavím do řady vedle sebe slévání, obrábění, spojování atd., nemohu uvádět termín *slévárenství*, protože zde jde o technologické procesy.

Jeníček přiznává, že výrazu *slévání* se používalo, ale dává přednost slovu *lití*.

Termín *slévání* podle Jeníčka je nutno chápat jako přípravu slitin. Nikde v literatuře se nesetkáváme s takto úzkým jeho pojetím. Jeníček v dalším sám od něho ustupuje, když uvádí názvy *slévárenský výzkum, slévárenské stroje*. Nebo snad Jeníček myslí, že tento výzkum se zabývá přípravou slitin a strojů že se používá výhradně pro přípravu slitin?

Nelze pochopit Jeníčkův logický úsudek:

příprava slitin — *slévání*,

transport kovů a odlévání — *lití*,

výrobní obor — *slévárenství*.

Jak dospěl Jeníček k tomu, že termín pro obor zabývající se zhotovováním odlitků, odvozuje z termínu označujícího proces přípravy slitin? Myslím, že výraz *slévání* pro označení pochodu výroby odlitků je logičtější a vhodnější než výraz *lití*, neboť pojem „slévání“ („slévárny“) zahrnuje jak přípravu slitin, tak i odlévání. Neodporuje to ani Píškově definici. Zdá se proto, že „starší“ termín, zavrhaný Jeníčkem (str. 288), je správnější, než nový termín jím prosazovaný.

Tváření — tvarování. Na str. 289 přichází Jeníček „k jádru věci“, které vidí v mém širším pojetí termínu *tváření*. Považuje jej za nesprávný a tvrdí, že jedině správné by bylo použití výrazu *tvarování*. Zbytečně široce (na dvou stránkách!) rozebírá německé termíny *Die Form* a *formen*; nelogicky přibírá k tomu i slovo *Gestalt*, kterého, jak sám přiznává, „nikdy ve smyslu technologické operace neužívá“. Stejně zbytečná je

i další zmínka o knize G. Sachse (z třicátých let!), z níž uvedený citát vůbec nepřispívá k osvětlení podstaty věci.

Jeniček není jediný, kdo hledal náhradu za termíny *tvářet* a *tvářeni*. Vyskytly se i jiné návrhy, jako:

tvárnit (Komárek, *Naše řeč*) — výraz, který může kolidovat s pojetím „učinit materiál tvárnivým“;

tvarovat ve smyslu „výrobního postupu změny tvarů, bez většího přemísťování hmoty, většinou za tepla“ (názvoslovná norma plastických hmot).

Lze ovšem diskutovat, který výraz je vhodnější — *tvářet* nebo *tvarovat*. Ve slovnících, na které se odvolává Jeniček, se skutečně vyskytuje ojedinele termín *tvarovat*, a to na posledním místě. Avšak zvolený termín musí být něčím podepřen a zdůvodněn; nestačí, aby Jeniček jej uznal nejvhodnějším. Je vážným nedostatkem při tvorbě terminologie, má-li termín v blízkých oborech různý význam. Proto musíme být opatrní i s termínem *tvarování*. Nesmíme také přehlížet okolnost, že termín *tvářeni* je vžitý a na některých vysokých školách jsou katedry, zabývající se tvářením v uvedeném širokém pojetí, označovány jako „katedry tvářeni“.

Způsob, jak přistupuje k tomuto problému Jeniček, nezdá se mi být uvážený a seriózní. Kdyby Jeniček o věci hlouběji uvažoval, nemluvil by tak nevhodnou formou: „Hirschfeld si vzal na pomoc německého autora Kinzla“ (str. 289). Měl by vědět, že problémem třídění technologie kromě prof. Kinzla — význačného a v technickém světě uznávaného technologa-vědce — se zabývala i řada jiných význačných autorů a že se o tomto problému během posledních dvou desetiletí široce diskutovalo.

Tváření v širším pojetí. Ve svém návrhu třídění a definic uvažují o různých tvářecích pochodech z hlediska jejich kinetiky a poukazují na *plynulost přechodů* — od slévání k tvářeni v užším slova smyslu. „Podstatným znakem, charakterizujícím rozdíl mezi sléváním a tvářením (v jeho užším pojetí), je stav (skupenství) výchozího materiálu; avšak i zde lze konstatovat určitou plynulost, posloupnost přechodu“ (str. 91 mého článku).

Všechny moje důvody pro takovéto pojetí termínu *tvářeni* Jeniček rozhodně zamítá. Jeho námitky jsou však mnohdy založeny na uměle vytvořených větách, vzniklých vytržením jednotlivých slov z mého textu a překrucováním jeho smyslu příliš volným nebo úmyslně (?) nesprávným citováním. Příklady jsou uvedeny na předchozích stránkách a v dalším výkladu.

Jedním z nich je druhý odstavec na str. 291, kde se Jeníček snaží slovní ekvilibristikou zastřít fakt, že přes svoje mnohoslovné námitky přišel ke stejným závěrům jako já. Takovýmto Jeníčkovým podáním je ztížena anebo znemožněna rozumná diskuse.

Beztvarová hmota. Při tříděnní technologických pochodu vycházel jsem z definic tváření jako procesu, při němž dostaneme žádaný tvar působením sil statických nebo dynamických. Nezduodňoval jsem zahrnutí procesu slévání do tváření tím, zda zde působí síly statické nebo dynamické; tuto formulaci Jeníček vymyslel sám. Vždyť, kdyby četl text pozorně, poznal by, že do oboru slévání zahrnují i tlakové lití, a do tváření explozivní procesy. Moje stanovisko potvrzuje i řada jiných autorů. Jako příklad uvádím: „Je nutno uvést další společný základ slévání a tváření — hydrodynamiku. Při kování, válcování, protlačování apod. máme co činit s tečením materiálu, jehož jednotlivé částičky pohybují se různými rychlostmi, jednotlivé vrstvy kloužou po sobě. Tyto procesy se studují na základě zákonů termodynamiky“ (A. P r e s n j a k o v, *Fyzika procesov prokatki*, AN KSSR 1962).

Musím poukázat na některé z Jeníčkových názorů v oblasti elementární fyziky překvapující svou „svěrázností“.

Na str. 291 v posledním odstavci Jeníček píše: „Co je to za fyzikální představu, že tekutý kov je beztvará (?) hmota?“ (str. 291). Podle Jeníčka tekutina (tekutý kov) je hmota, která může mít svůj tvar (!). Je to prý tvar kapky z neutěšeného vodovodního kohoutu, anebo kapky tekutého kovu na podložce (str. 291).

Mělo by být Jeníčkoví známo, že látky dělíme na látky pevné (tuhé), kapalné a plynné podle toho, do jaké míry mají určitý tvar a objem. Doporučuji, aby Jeníček pečlivěji prostudoval příslušné kapitoly z technické fyziky (Horák, Krupka, Šindělár).

Zajímavý je způsob, jak Jeníček zdůvodňuje svou fyzikální představu, že tekutý kov není beztvarou hmotou; cituji doslova: „vec se *komplikuje* mezi-povrchovým napětím“ (Sic!). Tento výrok je příkladem svěráznosti Jeníčkových formulací. O povrchovém napětí, které je základním činitelem určujícím „tvar tekutiny“ v Jeníčkově pojetí, mluví Jeníček jako o něčem vedlejším, „vec komplikujícím“!

Aby byl důsledný, odmítá Jeníček uznat, že práškové kovy

jsou látkou beztvárovou. Domnívám se, že jeho stanovisko správné není.

Práškové kovy, podobně jako tekutiny, jsou látkou beztvárovou. Připomeneme si, že objemová charakteristika prášku určuje se násypnou váhou a technologické vlastnosti prášku jsou mezi jiným charakterizovány jejich tekutostí. Nechme však slovo uznávaným odborníkům.

Balšín ve své knize Poroškového metalovědění (Moskva 1948) uvádí: „Mezi tekutinami a sypkými látkami lze konstatovat určitou analogii. Tak jako tekutiny, i sypké látky přijímají vlivem vlastní váhy tvar nádoby, v níž jsou umístěny.“

Uvádím další příklad překrucování smyslu mého textu. Na str. 291 v posledním odstavci spojuje Jeníček z mého textu vytržené části vět, aby dokázal mně připisované tvrzení, že moje představy o kapalném skupenství jsou charakterizovány tím, „že se tvar formy přenáší na odlitek až po ztuhnutí“. Podobná formulace v textu mého článku není. Přesto však myslím, že každému je jasné: dokud *tekutý* kov neztuhl, nemá tvar (tekutina je beztvárá); kov dostane tvar formy, do které je odlit, až po ztuhnutí.

Jeníček namítá, že výrazy určující přechodný stav mezi tekutým a tuhým skupenstvím — polotekutý, kašovitý, těstovitý jsou nesprávné a jsou „převzaty z kuchyně“. Skutečně jsou převzaty z „hutnické kuchyně“, a kdyby Jeníček měl k ní blíž a podrobněji studoval českou a světovou literaturu o tlakovém lití, setkal by se s těmito výrazy, proti nimž tak urputně bojuje. Doporučuji, aby se podíval do české knihy J. Červáška Lití pod tlakem, 1953, kde se setká s výrazy *polotekutý stav*, *polotuhý stav*, *těstovitý stav*, do německé knihy Speera a Gerbera Druckguss, 1954, kde jsou výrazy „*breiiger Zustand*“, dále „*Legierungen können ... breiig vergossen werden*“, „*Die Cu-Si-Legierungen zeichnen sich durch besondere Dünnflüssigkeit aus*“, event. do ruské knihy N. Rubcova Mašinostrojenije, díl 4, kde se mluví o „těstovitém“ stavu, event. do knihy Schwärzkopfovy Pulvermetallurgy, kde se nacházejí termíny *past proces*, *extruding proces*. Dokonce i v knížce J. Šebly Lití kovů pod tlakem, kterou Jeníček sám lektoroval, nacházíme větu „Do komory se nalévá slitina v kašovitém stavu“. Jeníčkem uváděná, sama o sobě správná formulace Portevina, není zde na místě, protože necharakterizuje stav slitiny pro potřeby provozu. Nikoho nezapadne vysvětlovat dělníkovi, že „slitina musí být ve stavu, při kterém se částičky tuhé fáze pohybují v tavenině“ ...

Jeníček poučuje: „Při tlakovém lití se paprsek vstříkovaného kovu ... rozděluje na drobné kapičky ...“. Musíme ho opravit: kov se do formy vlévá nebo vstříkuje podle stroje a materiálu. Červásek však a jiní autoři zdůrazňují, že kov při plnění formy se nesmí rozprašovat, neboť tím se jeho drobné částičky rychle ochlazují, což nepříznivě ovlivňuje jakost povrchu a mechanické vlastnosti odlitků.

Přecházíme nyní k podstatě věci, ke které se Jeníček dostal teprve po 12 stránkách svého příspěvku.

K jakému závěru dospívá Jeníček? A tu nás čeká překvapení.

Na str. 295 Jeníček vehementně odmítá můj pokus třídění technologie. Uvádí doslova: „Přece tím, že dáme pod jednu střechu výrobní technologie (?) tak odlišné, jako slévárství a třeba kovárství, ... a práškovou metalurgii, nedosáhneme zjednodušení ... pedagogického či ekonomického.“

Ponecháme li stranou další jeho lapsus „výrobní technologie“ jako pleonasmus, musíme se domnívat, že Jeníček považuje takovéto třídění za zbytečné, vytvářející „v neuvěřitelné míře zbytečné nejasnosti ...“ (str. 295).

Avšak co dělá Jeníček v závěru svého článku? Navrhuje dvě alternativy třídění strojírenské technologie (schema I), v nichž právě „dává pod jednu střechu slévárství a kovárství“! Není Jeníček na štíru s logikou? Anebo považuje toto třídění za rozumné, domyšlené a promyšlené a priori proto, že je to jeho návrh? Je to výsledkem neoprávněného sebevědomí nebo ... zvláštní Jeníčkovy metody logicky o věci uvažovat?!

Jeníček prosazuje termín *tvárování*, aniž se pokusil jej definovat. Místo definice uvádí pouze jeho specifičnost, a to tak, že „zužuje jeho platnost na ty výrobní pochody, při kterých tvar vzniká v jedné nebo několika málo operacích bez *vytváření* povrchu obráběním“ (sic!) (str. 296). Ačkoliv pojem „specifičnost“ má znamenat „charakteristické vlastnosti určitého předmětu nebo jevu, vlastnosti, které předmět nebo jev má“, určuje Jeníček specifikum pojmu „tváření“ znaky, které tento proces nemá. Jeho specifičnost je poněkud zvláštní, řekl bych *negativní*. Tvarování v jeho pojetí jsou všechny pochody, které vedou ke vzniku tvaru, mimo pochody obrábění. S touto formulací nelze souhlasit.

Nejzajímavější v Jeníčkově elaborátu je, že výkladem na str. 296 a schematem I přichází Jeníček k mému třídění technologických pochodů na dvě hlavní skupiny — *tváření (tvárování)* a *obrábění*, tj. ke klasifikaci, proti které na předcházejících 10 stránkách vehementně bojoval. Aby nebylo pochyb,

že tomu tak ve skutečnosti je, podívejme se na Jeníčkovo schema I, alternativa 1, a porovnejme s mým schematem č. 2, uvedeným na str. 90 mého textu. Rozdíl mezi nimi je pouze v tom, že

- a) místo termínu *tváření* používá výrazu *tvarování*, (změna názvu!)
- b) *zušlechťování* označuje jako *zpracování beze změny tvaru*, (změna názvu!)
- c) mezi základní technologické pochody vkládá *dělení* (podstatná změna náplně schematu)

Jeníček neuvádí definice termínu *dělení* a nevyjadřuje se podrobněji, co tímto termínem myslí. Není-li definice, je stížena diskuse. Přece však je nutno k tomuto pojmu zaujmout stanovisko.

Z textu na str. 293 se lze domnívat, že se jedná o stříhání nebo řezání autogenním hořákem; jiné příklady Jeníček neuvádí.

Myslí Jeníček, že tyto dvě operace dostatečně zdůvodňují zařazení pochodu *dělení* do schematu strojírenské technologie jako základního technologického procesu? Domnívám se, že by to nebylo rozumné. Je možné, že Jeníček přichází k tomuto zařazení na základě německého termínu *trennen* (*dělit, oddělovat*) skutečně používaného v některých německých schematech třídění technologie v pojetí *základního* technologického pochodu. Tam ovšem tento termín má zcela jiný obsah, než má na mysli Jeníček, a to obsah totožný s termínem *obrábění*: „Trennen d. h. Formänderung durch Entfernen vom Werkstoff. Dazu gehört die spangebende Formung, aber auch Beschneiden, Abschneiden, Auetahneiden usw.“*

Škrtneme-li v Jeníčkově schematu *dělení* jako skupinu vedle *obrábění* absurdní, zbývá fakticky schema I, alternativa 1 ve formě zcela identické s mým schematem 2 (až na názvy *tvarování* a *zpracování beze změny tvaru*). Tedy můj návrh, označený jako nedomyšlený a nepromyšlený uvádí nyní Jeníček jako svůj vlastní, domyšlený a promyšlený. Snad jen proto, aby nebyla tato schemata na první pohled úplně identická, anebo z nepochopení smyslu termínu *dělení*, vložil Jeníček neopodstatněně jako základní technologický pochod *dělení*.

* W. Engelhardt, *Systematik der bildsamen Formung von Metallen*, Fertigungstechnik, Heft 8, 1958.

Domnívám se, že Jeníček je na omylu, odpírá-li procesu „dělení“ jeho poslání měnit nebo dávat materiálu tvar. Naopak, dělení v pojetí uvedeném Jeníčkem (stříháním, rozpichováním apod.) je pochodem změny tvaru materiálu. Je nutno, aby se Jeníček zamyslel nad zcela jednoduchým příkladem: rozřízeme-li plech rozměrů 3000 X 6000 na 2 kusy o rozměru 3000 X 3000, neměníme jeho tvar? Vždyť místo jednoho obdélníku obdrželi jsme dva plechy čtvercového tvaru. Nejsou snad Jeníčkovi také známy způsoby výroby tvarových šablon nebo jiných součástí z plechu stříháním?

Dělení může být skutečně buď pochodem obráběcím, což je jasné z mé definice obrábění, uvedené na str. 92 mého článku, anebo pochodem tvářecím. (Jeníček však zase zkresluje moji definici *obrábění* vynecháním v kontextu „odebráním částic *aneb části* materiálu“ slov *aneb části!*) Nelze proto tvořit z „dělení“ základní technologický pochod, jak to činí Jeníček ve schematu I, alternativa I a II.

Ve schematu I, alternativa II, Jeníček jde dále ve svém rozporu se svými tezemi, vyslovenými na str. 295, a zařazuje do tvarování také obrábění. Tím vzniká velká nadřazená skupina, která zahrnuje veškeré technologické pochody z *hlediska změny tvaru* podle Jeníčkovy pojetí, s výjimkou dělení, které podle Jeníčka není procesem doprovázeným změnou tvaru (!).

Nelze pochopit, proč se násilně zařazuje do pojmu „tvarování“ široká řada technologických pochodů majících jediný společný rys, že jsou to pochody technologické, doprovázené změnou tvaru — (alternativa 2, schema I a schema II). Má toto sloučení nějaký smysl vědecký, pedagogický nebo organizační? Vždyť fyzikálně chemické, kinetické a termodynamické základy těchto pochodů jsou zcela různé. Tedy třídění podle schematu II a alternativa 2 schematu I může mít význam pouze formální a nemůže přinést nic mimo zmatek a desorganizaci (mám-li použít Jeníčkovou formulaci!). Není to přístup vědecký, neboť vědecké myšlení předpokládá třídění řady jevů (technologických procesů) do větších celků (kategorií).

Nelze dále pochopit smysl zařazení procesů slinování do schematu II. Balšín rozlišuje „poroškovoju metallurgiju“ a „metallurgiju poroškov“. Ponecháme-li stranou metalurgii prášků jako obor stojící mimo strojírenskou technologii, musíme se zastavit u práškové metalurgie. Procesy výroby součástí z prášků se odehrávají zpravidla ve dvou hlavních etapách — lisování prášků a jejich slinování (výjimečně se tyto

etapy spojují v jednu). Tedy slinování je zdaleka nevyčerpává, jak uvádí Jeníček ve schematu II.

Ale i v tak omezeném pojetí nelze práškovou metalurgii zařadit do strojírenské technologie. Závody zabývající se těmito procesy spadají do oboru hutí (viz Závod I. pětiletky v Šumperku, Závod v Mokrači), nikoliv do oboru strojírenství!

Rovněž galvanoplastika jako samostatný výrobní způsob sotva je na místě jako hlavní technologická skupina ve schematu strojírenské technologie. Je to proces okrajový a vyskytuje se ve strojírenských závodech velmi zřídka. Častěji se setkáváme s galvanostegií, která však spadá do oboru zušlechťování (podle Jeníčkovu návrhu do *zpracování beze změny tvaru*).

Námítky proti schematu II jsou tak závažné, že toto schema nemůžeme uznat za vhodné. Není to třídění, ale umělé a zcela formální slučování technologických procesů bez ohledu na jejich fyzikálně chemickou podstatu; může proto vnést jen zmatek po stránce organizační i provozní. Jeníčkovu schema II je ukázkou příliš volného zacházení s třídícími znaky — výrobní způsob, obor, odvětví, pracovní obor apod. Z tohoto příkladu je vidět, jak je nutné správně chápat terminologii.

Jeníčkův výklad na str. 296 a 297 je dobrou ukázkou svěráznosti jeho myšlení a způsobu odborného podání. Mluví zde o dvou hlavních skupinách výrobních pochodů; za dvojtečku následují tři odstavce — 1., 2., 3. V prvním mluví o tvarování, ve druhém o technologických pochodech doprovázených změnami mechanických a jiných vlastností materiálů, ve třetím pak o kontrole a balení. Kde je zde logika a jaká je to odbornost? Ze dvou hlavních skupin vznikly skupiny tři a do technologie, nebo podle Jeníčka „výrobní technologie“ (!), se zařazuje kontrola a balení. Kdyby Jeníček pozorněji četl definice technologie, jistě by nezařazoval balení a kontrolu ani do „hlavních skupin výrobních pochodů“, ani do technologických pochodů vůbec.

Je Jeníčkův článek nějakým přínosem? Myslím, že ze všech jeho návrhů mohlo by se uvažovat o vhodnosti termínu *zpracování beze změny tvaru* namísto *zušlechťování*. I tento termín má svoji slabinu: montáž je také zpracování součástí v celek beze změny jejich tvaru. Svým obsahem, formou a způsobem podání nepřispěl však, podle mého názoru, Jeníčkův článek ani k osvětlení problému třídění strojírenské technologie, ani k pozvednutí úrovně naší technické literatury.

Ladislav Dvonč

V novšej jazykovednej literatúre sa u nás často stretávame s termínom *výpoveď*. V nasledujúcej úvahe chceme podať svoje pripomienky k používaniu tohto termínu.

Vetu a výpoveď prvý u nás rozlišoval (pojmovo aj terminologicky) V. Mathesius, čo súvisí u Mathesiusa s rozlišovaním medzi jazykovým systémom a konkrétnymi prehovormi.¹ Na Mathesiusa nadväzujú ďalší českí jazykovedci.² Zo slovenských jazykovedcov prijímajú rozlišovanie vety a výpovede v Mathesiusovom chápaní J. Ružička,³ E. Pauliny⁴ a aj iní autori. V staršej jazykovede sa v týchto prípadoch hovorilo iba o vete. Treba uviesť z dnešnej teórie vety a výpovede aj to, že vý-

¹ Pozri F. Daneš, *Príspevek k novější syntaktické terminologii*, Slaviánska lingvistična terminologija I, Sofija 1962, 47.

² Nadväzujú naňho M. Dokulil a F. Daneš v článku *K tzv. významové a mluvnické stavbě věty*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 231–246. Pozri aj K. Hausenblas, *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II, Praha 1958, 3–31, alebo F. Daneš, *K vymezení syntaxe*, Jazykovedné štúdie IV (Spisovný jazyk), Bratislava 1959, 41–45. S náhľadmi na rozlišovanie vety a výpovede, ktoré predniesli v spomenutom príspevku M. Dokulil a F. Daneš na konferencii o vedeckom poznání súčasných jazykov, konanej v dňoch 26. 11.–1. 12. 1956 v Prahe, nesúhlasili v diskusií R. Mrázek a J. Bauer (pozri v zhrnutí diskusie na str. 258 cit. zborníka). Najnovšie J. Bauer prijíma toto rozlišovanie („toto rozlišování věty a výpovědi je užitečné a přihlíží k němu i naše práce“); pozri J. Bauer – M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1964, 10–11. Samotná otázka rozlišovania vety a výpovede si zaslúži ďalšiu pozornosť. Tu nám ide o riešenie ťažkostí s termínom *výpoveď* pri pojmovom a terminologickom rozlišovaní vety a výpovede.

³ J. Ružička, *O niektorých základných otázkach skladby*, SR 26, 1961, 326 n. alebo v článku *Apoziopeza čiže prerušená výpoveď*, SR 24, 1959, 129–130; podobne aj v *Slovenskej gramatike* E. Paulinyho – J. Ružičku – J. Štolca (4. vyd., Bratislava 1964, 331–332) sa rozlišuje *veta* a *výpoveď* (autorom kapitoly o skladbe je J. Ružička; v predošlých vydaniach z r. 1953, 1954 a 1955 sa o tomto rozdielne nehovorí).

⁴ E. Pauliny, *Vysvetlenie o mojom používaní termínov veta – výpoveď*, SR 28, 1963, 349.

povede ako elementy prehovoru sú dvojaké, a to jednak vetné, ktoré predstavujú realizáciu nejakej vetnej schémy a či vety ako syntaktickej konštrukcie, jednak nevetné čiže tzv. ekvivalenty vety, v ktorých niet vzťahu k vetnej schéme (vete).⁵

Slovo *výpoveď* sa však v jazykovednej terminológii používa v dvoch odlišných významoch. Popri význame „jednotka prehovoru“ sa používa aj vo význame „prehovor, prejav“. Ako synonymum termínov *prejav*, *prehovor* a pod. používa termín *výpoveď* E. Pauliny vo svojej Krátkej gramatike slovenskej. Používanie termínu *výpoveď* v dvoch významoch býva príčinou rozličných nedorozumení, ako sa to ukázalo v polemike medzi E. Pauliny a J. Ružičkom.⁶

Používanie termínu *výpoveď* v uvedených dvoch významoch spôsobuje teda isté ťažkosti. Je možné uvažovať o viacerých možnostiach ich riešenia.

Bolo by možné používať namiesto termínu *výpoveď* termín *veta*. Tu si treba všimnúť používanie termínov *veta* a *výpoveď* v odbornej jazykovednej literatúre i v školskej praxi, v školských príručkách. Kým v odbornej literatúre sa používajú alebo začínajú dôslednejšie používať termíny *veta* a *výpoveď* vo významoch, ktoré sme už spomínali, v školskej praxi to tak zatiaľ nie je, alebo aspoň nie v celej. V stredoškolskej praxi nie je bežné rozlišovanie medzi vetou a výpoveďou;⁷ vo vysokoškolských príručkách sa už dnes hovorí o rozdiel medzi vetou a výpoveďou ako jednotkami jazyka, resp. prehovoru. V stredoškolskej praxi sotva možno počítať v oblasti syntaxe s dôslednejším rozlišovaním abstraktnej a konkrétnej roviny, t. j. s rozlišovaním jazykových a prehovorových jednotiek aj terminologicky. To znamená, že väčšina príslušníkov jazyka používa aj bude používať termín *veta* aj na označenie akejkoľvek konkrétnej jednotky prehovoru. Ak by sme vyšli z tohto stavu a termínom *veta* označovali konkrétne jednotky prehovoru, teda výpovede, museli by sme uskutočniť niektoré ďalšie korektúry v celom systéme termínov pre jednotlivé typy výpovedí, ako aj zaviesť nový termín pre vetu ako ele-

⁵ J. Ružička, *O niektorých základných otázkach skladby*, 332.

⁶ Pozri J. Ružička, *Poznámka o vytýčenom vetnom člene*, SR 28, 1963, 346–349 a E. Pauliny, *Vysvetlenie o mojom používaní termínov veta – výpoveď*, tamže, 349.

⁷ E. Pauliny, *Vysvetlenie o mojom používaní termínov veta – výpoveď*, 349.

ment jazykového systému. Dnes sa popri termíne *veta* používa na označenie takejto abstraktnej jednotky jazykového systému aj synonymný termín *vetná schéma* alebo sa tu hovorí o vetnej konštrukcii. Dôslednejšie používanie týchto termínov namiesto termínu *veta* by narážalo najmä v praxi tiež na isté ťažkosti (*jednočlenná, dvojčlenná vetná schéma* atď.). Väčšie ťažkosti by v takomto prípade nastávali pri označovaní typov výpovedí. Výpovede, ako sme uviedli, sa delia z hľadiska realizácie nejakej vetnej schémy na vetné a nevetné. Používa sa tu teda prídavné meno *vetný*, odvodené od substantíva *veta*, ktorým sa označuje element jazykového systému (v prídavnom mene *nevetný* ide o jeho zápornú podobu). K termínom *vetná schéma* alebo *vetná konštrukcia* by zodpovedajúce prídavné mená boli dosť neobvyklé alebo ťažkopádne (*vetnoschémový, vetnokonstručný*). A je vôbec otázne, či by sme v takomto prípade mohli používať termíny *vetná schéma* alebo *vetná konštrukcia*, ktorých prívlastok súvisí s termínom pre základný element jazykového systému, a nie s termínom pre konkrétnu jednotku prehovoru (ak by sme používali termín *veta* namiesto termínu *výpoveď*, potom by v termínoch *vetná schéma, vetná konštrukcia* prívlastok *vetná* bol derivátom substantíva *veta* ako termínu pre konkrétnu jednotku prehovoru, a nie elementu jazykového systému). Používanie termínu *veta* namiesto *výpoveď* by teda znamenalo väčšie nadväzovanie na staršiu terminológiu, resp. na súčasnú školskú terminológiu, v ktorej sa ešte s termínom *výpoveď* (termínom pre konkrétnu jednotku prehovoru) nestretávame, ale na druhej strane by sme museli utvoriť, resp. použiť nejaký nový termín na označenie jednotky jazykového systému (namiesto doterajšieho termínu *veta*).

Ukazuje sa, že treba skôr nahradiť termín *výpoveď* novým termínom. Podľa nášho náhľadu mohol by sa namiesto termínu *výpoveď* používať termín *výrok*.

Termín *výrok* sa už vlastne v jazykovednej syntaxi používal. Označoval sa ním *prísudok*.⁸ Treba však konštatovať, že ako synonymum termínu *prísudok* sa dnes termín *výrok* u nás prakticky ani nepoužíva. Novšie uvádza termín *výrok* ako ekvivalent cudzieho termínu *predikát* R. Mrázek.⁹ Predikátom

⁸ Pozri napr. P. Váša – F. Trávníček, *Slovník jazyka českého*, 2. vyd., Praha 1941, 1573.

⁹ R. Mrázek, *Predikace, predikát, přísudek*, Jazykovedné štúdie IV (Spisovný jazyk), Bratislava 1959, 83.

rozumie pritom základný člen akejkoľvek vety ako širší, nadradený pojem. Predikát dvojčlenných viet označuje termínom *prísudok*, predikát jednočlenných viet termínom *jednotná vetná časť* alebo *vetný základ*. Prísudok a vetný základ predstavujú u neho dva varianty predikátu, t. j. výroku ako všeobecnejšej, nadradenej vetnočlenskej kategórie. Ani s týmto používaním termínu výrok sa však inde v dnešnej syntaktickej literatúre (slovenskej a českej) nestretávame. Niet teda prekážky, aby sa termín *výrok* nemohol používať namiesto termínu *výpoveď* na označenie jednotky prehovoru.

Termín *výrok* sa inak používa v modernej logike.¹⁰ V modernej logike sa zrači vedomá orientácia na štúdium usudzovania v jeho jazykovej forme (štúdium usudzovania vyjadreného v písomnej podobe jazyka),¹¹ čo sa prejavuje aj v terminológii. Výrokmi nazýva moderná logika jazykové vyjadrenie myšlienok, ktorými prisudzujeme predmetom isté vlastnosti, alebo ktorými stanovíme isté vzťahy medzi predmetmi. Výrok je jazykový výraz, o ktorom má zmysel povedať, že je pravdivý alebo nepravdivý, čiže výrok je zhruba to isté, čo oznamovacia veta. Nazdávam sa, že používanie termínu *výrok* v logike by nebolo vážnou prekážkou pre používanie výrazu *výrok* v jazykovede. Logika má s jazykovedou viaceré podobné termíny. Napr. v jazykovede sa používa termín *odvodzovanie* (*odvodzovanie slov* „tvorenie slov z nejakého základu príponou alebo predponou“); s termínom *odvodzovanie* sa stretávame aj v logike (odvodzovaním sa v logike nazýva usudzovanie formulované v jazykovej podobe; je to operácia, pri ktorej prechádzame od výrokov k výrokom).¹² V logike sa hovorí o rozsahu a obsahu pojmov a v jazykovede o rozsahu a obsahu vecného významu slova, podobne sa v logike rozlišujú napr. všeobecné a hromadné pojmy a v jazykovede všeobecné a hromadné podstatné mená atď. Používanie takýchto termínov v logike a jazykovede je dobre pochopiteľné, lebo medzi logikou a jazykovedou je v mnohých prípadoch blízky vzťah, čo vyplýva zo zviazanosti predmetov bádania týchto vedných disciplín, t. j. myslenia a jazyka. Používanie

¹⁰ Pozri K. Berka – M. Mleziva, *Co je logika*, Praha 1962, 9.

¹¹ K. Berka – M. Mleziva, tamže: „Moderní logika našeho století se zcela vědomě hlásí ke studiu usuzování vyjádřeného v písemné jazykové podobě.“ K termínu *písomný* pozri Š. Peciar, *K štylistickým termínom hovorený/ústny – písaný/písomný*, ČSTČ 3, 1964, 155–159.

¹² K. Berka – M. Mleziva, tamže.

takýchto a podobných termínov v logike a v jazykovede nevedie k nijakým dorozumievacím ťažkostiam alebo nejasnostiam. Podľa našej mienky nemôžu vzniknúť ani ťažkosti pri používaní termínu *výrok* v logike a v jazykovede.

Termín *výpoveď* by sa v jazykovede používal len vo význame „prejav, prehovor“. Stal by sa jednovýznamovým termínom, a tak by pri jeho používaní neboli nejaké ťažkosti.

Na záver stručne predkladáme svoj návrh na používanie termínov *вета* a *вѣповідь*. Termín *вета* by sa v odbornej jazykovednej literatúre používal — tak ako aj doteraz — na označenie schémy, konštrukcie ako základnej jednotky jazykového systému. Termín *вѣповідь* by sa používal len vo význame „prejav, prehovor“. Vo význame „jednotka prehovoru“ by sa namiesto termínu *вѣповідь* používal termín *вѣрок*.

K PROBLEMATICE PRAVOPISU CHEMICKÉHO NÁZVOSLOVÍ

Helena Mendlová

Navazují na článek M. Roudného a A. Tejnora *Pravopis v české chemické terminologii*, uveřejněný v 3. čísle III. ročníku tohoto časopisu. Autoři v něm vyzývají chemiky k opětovnému zamyšlení nad tím, „zda by nebylo účelné právě dnes, kdy podrobují revizi a kritice své odborné názvosloví, přiklonit se přece jen k tzv. progresivním podobám“. Zároveň žádají i všechny ostatní pracovníky, kteří mají co říci k této problematice, jako redaktory, překladatele odborné literatury a pracovníky v dokumentačních střediscích, aby se vyjádřili a „posoudili sine ira et studio, zda by přece jen nebylo výhodnější preferovat počestěné grafické podoby přejatých slov“.

Ono dvakrát se opakující „přece jen“ jsem proložila sama, protože je velmi typické pro postoj našich lingvistů k pravopisu přejatých slov. Je v něm patrné přání, aby praxe dala za pravdu předpokládané vývojové tendenci k pravopisnému počestování těchto slov, ale zároveň i opatrnost, aby se nenarazilo na opakující se námitky některých skupin odborníků o „klasičnosti, vžitosti, mezinárodní srozumitelnosti“ odborných termínů, i když tyto námitky byly po lingvistické stránce mnohokrát vyvráceny s tím, že ani po věcné stránce ne-

plynou z nového pravopisu žádné technicky závažné důsledky.

Tato opatrnost vyznačuje do značné míry celé pojetí Pravidel českého pravopisu z r. 1957: lingvisté se neodhodlali určit novou pravopisnou linii tak jednoznačně, aby veřejnosti nezbylo než ji přijmout, a uplatnili ji v Pravidlech v podobě volitelných dublet. Dobře míněná snaha nechat veřejnost, aby si na nový pravopis zvykla a spontánně se pak přiklonila k novým podobám, se neukázala ani psychologicky správná, ani dost taktická. Místo návyku na nové podoby a jejich jednomyslného přijetí nastalo rozkolísání, mentální zatěžování píšící i čtoucí veřejnosti váháním v pravopisných otázkách, jejichž řešení by pro každého mělo být automatické.

Jako jazyková redaktorka v chemické redakci Státního nakladatelství technické literatury cítím povinnost říci něco na výzvu citovaného článku o obtížích, které nám po vydání posledních Pravidel ztěžují práci a jež by bylo třeba s plnou odpovědností a do důsledků vyřešit. Odborná chemická terminologie je neobyčejně složitá; jejím pravopisem je třeba se zabývat zvlášť, a to ve spolupráci jazykovědců a chemiků, a dospět k jednoznačnému řešení.

SNTL vydává chemickou literaturu nejrůznějšího zaměření: od učebnic pro učňovské a průmyslové školy, knih pro provozní praxi a výrobních technologií až po vysoce teoretické monografie. Po vyjití Pravidel jsme se rozhodli uplatňovat v redakční praxi pokud možno „progresivní“ pravopis přejatých slov, jak nám bylo výslovně doporučeno i Ústavem pro jazyk český s tím, že cesta zpět je nemožná a že novější podoby postupně převládnu a budou normalizovány jako jediné. Tam, kde Pravidla příslušné slovo neuvádějí, bylo nám doporučeno, abychom nové podoby v jejich duchu sami domýšleli. Ovšem konečné rozhodnutí o jazykové úpravě zůstávalo v pravomoci autora, jehož přáním jsme byli povinni se řídit. Pouze u učebnic pro nižší a středný stupeň bylo ministerstvem školství rozhodnuto — a tak to také spolu s námi praktikovalo i Státní pedagogické nakladatelství — užívat zásadně podob novějších, bez dotazování autorů.

Jestliže jsme tedy chtěli v co největší míře uplatnit snahu po modernizaci pravopisu, museli jsme u každého rukopisu řešit tuto otázku individuálně, přesvědčovat autory na starších, již vžitých analogiích o logice a perspektivách nových podob a sami dotvářet v tendencích Pravidel podobu četných slov v Pravidlech neuvedených nebo nedůsledně upravených. Často se stalo, že autor nezvyklý na nové podoby vymáhal už

v upraveném rukopise tvary starší, a záleželo pak hodně na trpělivosti a přesvědčovacích schopnostech redaktora, aby dosáhl jednotné úpravy publikace. Velkou úlohu v celé této věci málo podstatné, ale nutné činnosti hrálo právě subjektivní hodnocení — jak u autorů, tak často i u redakčních pracovníků: co se v jednom slově dobře sneslo, zdálo se v jiném násilné. Mez, k níž se modernizace posouvala, byla různá podle osobního založení a přesvědčení jak autorů, tak upravovatelů. K subjektivnímu posuzování nutně docházelo u slov, která v Pravidlech nejsou vůbec uvedena. Je to zejména u některých pravopisně problematických názvů chemických prvků, z nichž je v Pravidlech uvedena jen menší část a z toho ještě některé podoby nejsou domyšleny, a v příponách některých sloučenin, kde jsou hlavně rozdílné názory na kvantitu.

Je samozřejmé — a nebylo by to ani jinak možné —, že redakce se během doby v hlavních rysech sjednotila na společných pravopisných zásadách. Dnes již nemáme takřka jediného autora, který by si přál starší pravopis u slov s širší odbornou platností, jako např. *syntéza, teorie, termický, fyzika, izotop, kondenzace, adice*, avšak jistá, i když nevelká část trvá dosud na klasické podobě pravopisu vlastního chemického názvosloví, tj. názvů chemických prvků a sloučenin. Přeji si to prakticky jen ti autoři, kteří se domnívají, že by novým pravopisem, zejména pokud jde o názvosloví, ztratilo jejich dílo ráz vědeckosti. Působí to jednak vliv praxe Nakladatelství ČSAV, které používá tzv. klasického (tj. tradičního) pravopisu nejen v chemickém názvosloví, ale i u slov s obecnější odbornou platností (*synthesa* apod.), jednak to, že pravopis chemického názvosloví není soustavně propracován a autoři trváním na „klasickém“ pravopisu chtějí předejít nepořádkům a nepřesnostem. V tom je třeba jim dát za pravdu, že psát „klasickým“ pravopisem je skutečně bez problémů — ovšem s jedním velkým rizikem: modernizace pravopisu postoupila všeobecně již tak daleko, že „klasické“ pravopisné podoby i v odborné terminologii začínají být pocitovány jako archaické. Zejména budou připadat zastaralé mladým odborníkům, kteří se ve škole učili již jen pravopisu novému.

Předpokladem všeobecného souhlasu s novým pravopisným systémem chemického názvosloví bude ovšem důsledně jej dotvořit, protože jen tak bude pro odborníky přijatelný. Za zvláště důležité považují vytvoření nových pravopisných podob pro všechny pravopisně problematické názvy chemických prvků a uvedení jich v novém vydání Pravidel, ať už jako

alternativní, nebo jako jediné řešení. Nynější řešení, tj. uvedení jen některých názvů prvků podle libovolného výběru — snad podle jejich frekvence v obecných literárních textech — není udržitelné. Chemici i laikové potřebují znát pravopis všech názvů prvků, bez nutnosti domýšlet jejich novou podobu ve statích psaných moderním pravopisem. Dále je třeba zamyslet se nad hlavními typy názvů sloučenin zejména organických, hlavně pokud jde o kvantitu přípon (-en, -in). Bude již nutno zanechat v této oblasti „lidové tvořivosti“, k níž byli nuceni autoři, redaktoři a mnohdy i polygrafičtí pracovníci, protože jim ani Pravidla, ani často poradna Ústavu pro jazyk český nedovedly spolehlivě poradit. Nejednotnost, nedůslednost v Pravidlech, jako uvedení tvaru *etylén* vedle *propylen*, přičemž jde o sloučeniny téže homologické řady se stejnou významotvornou příponou, jsou při práci spíše na škodu než k užítku.

Domnívám se, že vytvoření dokonalého pravopisného systému chemického názvosloví spoluprací jazykovědců i chemiků rychle přispěje k tomu, že chemie nebude tvořit v pravopisném systému strnulý konzervativní ostrov, opatrně ze všech stran obeplouvaný. Několikaletá redakční praxe nás přesvědčila, že chemici — alespoň převážná většina z nich — nemají proti novému pravopisu zásadní námitky, nesouhlasí jen s nesusoustavností a nepořádky, které jsou důsledkem nedostatečné pozornosti věnované pravopisu chemického názvosloví.

NÁVRH SLOVENSKÉHO NÁZVOSLOVIA CHROBÁKOV

(Pokračovanie)

Ján Madlen

V čeladi Anobiidae (*črvotočovitě*), pokiaľ ide o slovenské pomenovanie rodov *Anobium* F., *Ernobius* Thoms., *Stegobium* Motsch., *Xestobium* Motsch. atď., nie je nomenklatúra ešte spracovaná. Pre každý z uvedených rodov sa používa názov *črvotoč*. Zo systematických dôvodov ponechávame slovenské rodové pomenovanie *črvotoč* len pre rod *Anobium* F. a pre ostatné rody navrhujeme nové slovenské pomenovania *črvoč*, *črvotočiar* a *črvotočovec*.

Pre čeľaď Tenebrionidae sa v niektorých učebniciach používa názov *potemníkovitě*, ktorý sa prevzal z češtiny. Pre túto čeľaď je výstižnejší názov *múčiarovitě* a pre rod Tenebrio L. slovenský názov *múčiar*.

Značná systematická nejednotnosť sa v slovenskom názvosloví prejavuje pri čeľadi Cerambycidae (*fuzáčovitě*; v niektorých učebniciach i *fúzačovitě*, *fúzač*). Bolo potrebné vytvoriť mnohé rodové mená. Slovenské rodové meno *fuzáč* sa môže ponechať len pre rod Cerambyx L. V niektorých učebniciach sa používa pre rod Saperda F. slovenský názov *vrzúnik*, ktorý môžeme pokladať za vyhovujúci. Pre rod Aromia Serv. navrhujeme slovenský názov *pižmovec*, pre rod Oberea Muls. *vrzgáč* a pre rod Acanthocinus Guér. *fuzáň*.

V čeľadi Chrysomelidae (*liskavkovitě*) pre rod Chrysomela L. možno ponechať slovenský názov *liskavka*. Pre ďalšie rody bolo potrebné vytvoriť nové pomenovania. Tak napríklad pre rod Melasoma Steph. navrhujeme názov *liskava* a pre rod Agelastica Ratb. odporúčame ponechať občas používaný názov *zádumčivec*.

Čeľaď Curculionidae (*nosatcovitě*) zahrňuje veľa rodov bez slovenských pomenovaní. Pre rod Curculio L. vyhovuje slovenský názov *nosatec*. Používaný slovenský názov *zobonoska* pre rod Apoderus Oliv. je potrebné nahradiť novým, výstižnejším pomenovaním. Navrhujeme názov *listorez*. Názov je motivovaný činnosťou samičiek, ktoré narezávajú listy. Podobne je motivovaný aj názov *listorezáč* pre rod Attelabus. Pre rod Bothynoderes Schönh. odporúčame názov *nosánik*, pre rod Deporaus Leach. mohlo by sa ponechať pomenovanie *zobonoska*, pre rod Otiorrhynchus Germ. *lalokonoska*, pre rod Hylobius Schönh. *tvrdoň* a pre rod Pissodes Germ. ponechať názov *smoliar*.

Čeľaď Scarabidae (*lištkotýkadlově*) má rodové mená v slovenčine ustálené.

Druhové mená jednotlivých rodov, ktoré sa používajú najčastejšie, uvádzame priamo v prehľade. Podobne ako v prvej časti uvádzame najprv latinské názvy, potom dosiaľ používané slovenské názvy, ďalej české názvy a napokon navrhované nové slovenské pomenovania.

XVII. Čeľaď: *Cantharidae*
snehulčíkovitě
páteříčkovitě
snehulčíkovitě

R o d: *Cantharis* L.

snehulčík

páteříček

snehulčík

56. *Cantharis rustica* Fall., —, —, snehulčík obyčajný; 57. *Cantharis fusca* L., snehulčík štíhly, páteříček sněhový, snehulčík hnedý; 58. *Cantharis obscura* L., —, páteříček tmavý, snehulčík tmavý; 59. *Cantharis rufa* L., —, —, snehulčík červený.

XVIII. Č e ľ a d: *Anobiidae*

črvotočovitě

črvotočovití

črvotočovitě

R o d: *Anobium* F.

črvotoč

črvotoč

črvotoč

60. *Anobium pertinax* L., črvotoč tikavý (črvotoč vřtavý), črvotoč umrlčí, črvotoč tikavý.

R o d: *Ernobius* Thoms.

črvotoč

—

črvoč

61. *Ernobius mollis* L., črvotoč hnedý, črvotoč hnědý, črvoč hnedý; 62. *Ernobius nigrinus* St., črvotoč halúzkový, —, črvoč stržňový; 63. *Ernobius abietis* F., črvotoč šiškový, —, črvoč vretienkový.

R o d: *Stegobium* Motsch.

črvotoč

črvotoč

črvotočiar

64. *Stegobium paniceum* L., črvotoč chlebový, črvotoč spízní, črvotočiar chlebový.

R o d: *Xestobium* Motsch.

črvotoč

črvotoč

črvotočovec

65. *Xestobium rufovillosum* Dg., črvotoč bodkovaný, črvotoč kostkovaný, črvotočovec bodkovaný; 66. *Xestobium plumbeum* Illig., črvotoč bukový, črvotoč bukový, črvotočovec bukový.

XIX. Č e ľ a d: *Meloidae*

májkovitě

májkovití

májkovitě

Rod: *Meloë* L.
májka
majka
májka

67. *Meloë proscarabeus* L., májka obyčajná, majka obecná, májka obyčajná.

Rod: *Lytta* F.
pľuzgiernik
puchýřník
pľuzgiernik

68. *Lytta vesicatoria* L., pľuzgiernik lekářský, puchýřník lekářský, pľuzgiernik lekářský.

XX. Čeľaď: *Tenebrionidae*
potemníkovité (múčiarovité)
potemníkovití
múčiarovité

Rod: *Tenebrio* L.
potemník (múčiar)
potemník
múčiar

69. *Tenebrio molitor* L., potemník múčny, potemník moučný, múčiar obyčajný.

XXI. Čeľaď: *Cerambycidae*
fuzáčovité (fúzačovité)
tesařikovití
fuzáčovité

Rod: *Cerambyx* L.
fuzáč
tesařík
fuzáč

70. *Cerambyx cerdo* L., fuzáč veľký, tesařík obrovský, fuzáč veľký.

Rod: *Saperda* F.
vrzúnik
kozliček
vrzúnik

71. *Saperda carcharias* L., vrzúnik topoľový, kozliček topoľový, vrzúnik topoľový; 72. *Saperda populnea* L., osikovník bodkovaný (vrzúnik osikový), kozliček osikový, vrzúnik osikový.

Rod: *Aromia* Serv.
fuzáč
tesařík
pižmovec

73. *Aromia moschata* L., fúzač pižmový (fuzáč pižmový), tesařík pižmový, pižmovec vřbový.

R o d: *Oberea* Muls.

vrzúnik

kozlíček

vrzgáč

74. *Oberea oculata* L., vrzúnik dvojbodkový, kozlíček dvojtečný, vrzgáč dvojbodkový.

R o d: *Rosalia* Serv.

fuzáč

tesařík

zamatovec

75. *Rosalia alpina* L., fuzáč alpský, tesařík alpský, zamatovec vrchovský.

R o d: *Ergates* Serv.

fuzáč

tesařík

drevomil

76. *Ergates faber* L., fuzáč hrubý, tesařík zavalitý, drevomil hrubý.

R o d: *Acanthocinus* Guér.

vrzúnik

kozlíček

dazuľa

77. *Acanthocinus aedilis* L., vrzúnik veľkofúzy (fúzač domový), kozlíček dazule, dazuľa veľkofúza.

XXII. Č e ľ a ď: *Chrysomelidae*

liskavkovité

mandelinkovití

liskavkovité

R o d: *Melasoma* Steph.

liskavka

mandelinka

liskava

78. *Melasoma populi* L., liskavka topoľová, mandelinka topoľová, liskava topoľová; 79. *Melasoma tremulae* F., liskavka osiková, —, liskava osiková.

R o d: *Leptinotarsa* Klug.

pásavka

mandelinka

pásavka

80. *Leptinotarsa decemlineata* Say., pásavka zemiaková, mandelinka bramborová, pásavka zemiaková.

XXIII. Čeľaď: *Bruchidae*
strukokazovité
zrnokazovití
strukokazovité

Rod: *Bruchus* Geoffr.
zrniarka (strukokaz)
zrnokaz
strukokaz

81. *Bruchus pisorum* L., strukokaz hrachový, zrnokaz hrachový, strukokaz hrachový; 82. *Bruchus lentis*, zrniarka šošovicová (strukokaz šošovicový), —, strukokaz šošovicový.

XXIV. Čeľaď: *Curculionidae*
nosatcovité
nosatcovití
nosatcovité

Rod: *Curculio* L.
nosatec
nosatec
nosatec

83. *Curculio nucum* L., nosatec lieskový, nosatec lískový, nosatec lieskový; 84. *Curculio glandium* Mersch., nosatec žaluďový, nosatec žaluďový, nosatec žaluďový.

Rod: *Sitona* Germ.
listárik
listopas
listárik

85. *Sitona lineata* L. (*Sitona lineatus* L.), listárik čiarkový, listopas čárkovaný, listárik čiarkový.

Rod: *Apoderus* Oliv.
zobonoska
zobonoska
listorez

86. *Apoderus coryli* L., zobonoska liesková, zobonoska lísková, listorez jednosmerný.

Rod: *Attelabus* L.
zobonoska
zobonoska
listorezáč

87. *Attelabus curculionides*, —, —, listorezáč obojstranný.

Rod: *Anthonomus* Germ.
kvetopas
kvetopas
kvetopas

88. *Anthonomus pomorum* L., kvetopas jabloňový, květopas jabloňový, kvetopas jabloňový.

R o d: *Calandra Clairv.*

zrniar

pilous

zrniar

89. *Calandra granaria* L., zrniar čierny, pilous čierný, zrniar čierny.

R o d: *Otiorrhynchus Germ.*

lalokonoska

lalokonosec

lalokonoska

90. *Otiorrhynchus niger* F., lalokonoska čierna, lalokonosec čierný, lalokonoska čierna.

R o d: *Bothynoderes Schönh.*

—

rýhonosec

nosánik

91. *Bothynoderes punctiventris* Germ., nosatec repový, rýhonosec řepný, nosánik repový.

R o d: *Hylobius Schönh.*

kľukoroh (tvrdoň)

klikoroh

tvrdoň

92. *Hylobius abietis* L., kľukoroh borovicový (tvrdoň smrekový), klikoroh borový, tvrdoň smrekový.

R o d: *Pissodes Germ.*

smoliar

smolák

smoliar

93. *Pissodes notatus* F., smoliar mladínový, smolák sosnový, smoliar mladínový; 94. *Pissodes harcyniae* Hbst., smoliar smrekový, —, smoliar smrekový.

XXV. Č e ľ a d: *Lucanidae*

roháčovité

roháčovití

roháčovití

R o d: *Lucanus* L.

roháč

roháč

roháč

95. *Lucanus cervus* L., roháč obyčajný (roháč veľký), roháč obecný, roháč obyčajný.

XXVI. Čeľaď: *Scarabidae*

lístkotykadlové (skarabeusovitě)

—

lístkotykadlové

R o d: *Melolontha* F.

chrúst

chroust

chrúst

96. *Melolontha melolontha* L., chrúst obyčajný, chroust obecný, chrúst obyčajný; 97. *Melolontha hippocastani* F., chrúst pagaštanový, chroust maďalový, chrúst pagaštanový.

R o d: *Polyphylla* Har.

mramorovec

chroust

mramorovec

98. *Polyphylla fullo* L., mramorovec pieskový, chroust mlynařík, mramorovec pieskový.

R o d: *Rhizotrogus* Berth.

chrústik

chroustek

chrústik

99. *Rhizotrogus solstitialis* L., chrústik letný, chroustek letní, chrústik letný.

R o d: *Oryctes* Illig.

nosoroh

nosorožík

nosoroh

100. *Oryctes nasicornis* L., nosoroh obyčajný, nosorožík kapucínek, nosoroh obyčajný.

R o d: *Phyllopertha* Steph.

listokaz

listokaz

listokaz

101. *Phyllopertha horticola* L., listokaz záhradný, listokaz záhradní, listokaz záhradný.

R o d: *Epicometis* Burm.

zlatohlávek

zlatohlávek

huňatec

102. *Epicometis hirta* Poda., zlatohlávek chlpatý, zlatohlávek chlupatý, huňatec chlpatý.

Rod: *Cetonia* T.

zlatoň

zlatohlávek

zlatoň

103. *Cetonia aurata* L., zlatoň obyčejný, zlatohlávek chlupatý, zlatoň obyčejný.

Rod: *Geotrupes* Latr.

lajniak

chrobák

lajniak

104. *Geotrupes stercorarius* L., lajniak obyčejný, chrobák velký, lajniak obyčejný.

Rod: *Aphodius* Ill.

hnojník

hnojník

hnojník

105. *Aphodius fimentarius* L., hnojník obyčejný, hnojník obecný, hnojník obyčejný.

Z P R Á V Y A P O S U D K Y

METODICKÉ POKYNY A POMŮCKY PRO NORMALIZAČNÍ ČINNOST.
ČÍS. 4: METODICKÁ POMŮCKA PRO STAVBU, ČLENĚNÍ A ÚPRAVU
TECHNICKÝCH NOREM (vydáno v srpnu 1964 jako příloha časopisu Normalizace).

Tato brožura na 64 stránkách podává pokyny a vysvětlivky k normě ČSN 01 0010, která vyšla poprvé v r. 1961 a podruhé v revidovaném vydání r. 1964. Obsahuje jednak nejdůležitější partie z uvedené normy, jednak její výklad i s instruktivními příklady.

V úvodní kapitole jsou objasněny názvy jednotlivých druhů norem (předmětové normy, normy činnosti neboli předpisové, všeobecné normy, kmenová norma, společná norma).

V dalších částech se probírá formální úprava norem se zřetelem na vnitřní obsah. Nás z toho zajímá především kapitola *H Normy se zvláštní úpravou*, v níž se v § 420–429 probírají názvoslovné normy. (Jak známo, Úřad pro normalizaci a měření vydal za posledních 20 let řadu norem věnovaných jen názvosloví, jejichž zpracovatelem jsou výzkumné ústavy, úřady nebo podniky. O některých nedávno vydaných bylo referováno i v tomto časopise.)

Nějprve je podán výklad o účelu názvoslovných norem. Mají obsahovat české i slovenské názvy, jejich informativním doplňkem mohou být i termíny z jiných jazyků (to se vskutku praktikuje, zpravidla jde o názvy ruské, anglické, německé, francouzské). V dalším odstavci se upozorňuje, že pro každý pojem se má uvádět jen jeden název, synonyma lze uvést jen výjimečně. Názvy nevyhovující lze v normě zaznamenat, jsou-li pro to důvody, např. jde-li o název značně rozšířený a dosud užívaný; jeho zařazení v rejstříku usnadní práci překladatelům. Je však nutno jej označit příslušnou omezující poznámkou (uvádí se zkratka *nespr.*, *zastar.*, *slang.*; k tomu by bylo možno ze slovníkařské praxe připojit ještě aspoň *zř.* — *zřídka* a *neodb.* — *neodborně*). Zpracovatel Pokynů se přimlouvá, aby se dávala přednost názvům krátkým, jestliže mají značnou frekvenci. Nově utvořené termíny mají být spisovné a mají co nejlépe zapadat do odborného názvosloví. „Proto mají na normě pracovat odborníci s dobrým jazykovým citem, spolupracovat s jazykovými odborníky, přihlížet k dosavadní literatuře a k slovníkům českého a slovenského jazyka.“ Zde by bylo bývalo vhodné uvést akademický Příruční slovník, Slovník spisovného jazyka českého a Slovník slovenského jazyka, popř. i Pravidla českého pravopisu a Pravidla slovenského pravopisu. Jestliže je nutno nahradit dosavadní název pojmenováním jiným, novým, je nutno postupovat velmi obezřetně. S tím lze jistě souhlasit, jakož i s následující formulací: „Není-li nový název podstatně lepší, je lépe ponechat v zájmu stability název dosavadní.“ Dvěma větami je připomenuto vymezení pojmu (stavba definice), autor se přimlouvá za krátké a stručné vymezení pojmu. Zde by bylo třeba podat v pokynech aspoň několik způsobů, jak vykládat, popř. definovat termíny. Pojmový obsah termínů je velmi závažný při normalizování názvosloví, a to nejen u názvů nově zaváděných, nýbrž i běžně používaných. Vždyť názvoslovné komise často věnují více času tvoření definic než výběru a stanovení názvů. Členové těchto komisí si mnohdy sami musí ujasňovat pojmy, musí se dohodnout na tom, co název bude v odborném pojetí označovat. V zahraničí vycházejí pomůcky, které právě z tohoto aspektu pomáhají tvůrcům norem a slovníků.

Důležité je pořadí názvů, které se má volit podle věcné příbuznosti, nikoli abecední, neboť při věcném řazení lépe vyniknou rozdíly mezi jednotlivými termíny a zároveň se dospívá k rozřídění pojmů.

Po výkladu o členění normy je uveden příklad na obvyklou úpravu. Je zvolen jen termín jednoslovný, ačkoli by bylo na místě uvést i terminologické sousloví, neboť dvouslovné a víceslovné názvy mívají v normách převahu.

Některé předmětové normy mají ve svém úvodu názvosloví. O tom poučují §§ 170–174. V takovém úvodu bývají jen nejnutnější názvy, především termíny málo známé nebo nově utvořené. Tyto termíny se zře-

telem na jejich užití se vysvětlují v další části normy, aby nedošlo k rozporům, nejasnostem anebo vůbec k chybnému výkladu normy.

Názvoslovné normy se považují za stejně závazné jako jiné normy. Ovšem v § 32 se vhodně připomíná: „Názvoslovné normy a část Názvosloví v normách, není-li v nich stanoveno něco jiného, se rovněž považují za zavazující s omezenou závazností. Užije-li někdo ze závažných důvodů jiných než normalizovaných názvů, nemusí žádat o výjimku, nese však za odchylku plnou odpovědnost.“

Ve všeobecných pokynech pro stavbu a úpravu předmětových norem se zdůrazňuje jejich přehlednost, srozumitelnost, jednoznačnost a pamatuje se aspoň několika poznámkami na jejich jazykovou stránku. Především se vyžaduje jednoduché vyjadřování bez dlouhých vět a zbytečných cizích slov (zejména v normách určených širokému okruhu zájemců), užívání spisovných a normalizovaných názvů. Po stránce pravopisné se má jednotně volit způsob progresivní (např. *normalizace*, nikoli *normalisace*).

Předností brožury je jasné a přehledné zpracování látky a podrobný rejstřík se spolehlivými číselnými údaji. Jejím autorem je zkušený normalizátor inž. M. Baudyš.

Karel Sochor

Inž. ONDREJ LAUKO, *RUSKO-SLOVENSKÝ A SLOVENSKO-RUSKÝ STAVEBNÍKY SLOVNÍK*, SVTL, Bratislava 1964.

Pokroky v oblasti stavebníctva, najmä jeho spriemyslenie i nová organizácia a riadenie v Sovietskom sväze, vynucujú si potrebu sústavného štúdia sovietskej odbornej stavebníckej literatúry.

Pomocníkom pri tomto štúdiu bude i Laukov stavebnícky slovník. Rozsah slovníka je značný. Rusko-slovenská časť obsahuje 26 000 hesiel, slovensko-ruská časť 23 000 hesiel. Jadro slovníka tvoria odborné termíny zo stavebníctva, je tu však zahrnutý i veľký počet termínov z príbuzných oblastí, ktoré so stavebníctvom viac-menej úzko súvisia.

Pri spracovaní slovníka sa autor snažil (ako sám v úvode uvádza) „aspoň z väčšej časti naznačiť jazykovú, lexikálnu spätosť jednotlivých termínov“. Upustil teda od tradičného mechanického radenia všetkých heslových slov podľa abecedy. V abecednom poradí uvádza ako heslové slová iba jednoslovné termíny a výrazy. Viacslovné termíny zaraďuje (opäť v abecednom poradí) pod príslušným základným heslovým slovom (termínom), kam podľa významu svojho základu skutočne patria. Kombinuje teda abecedné usporiadanie termínov s usporiadaním podľa systé-

mu a uplatňuje tak do istej miery systém hniezdovania, bežný v súčasnej lexikografii.

Prednosťou slovníka je iste aj presné vymedzenie oblastí používania termínov pri uvádzaní slovenských ekvivalentov k jednotlivým ruským termínom a naopak. Ak ide napr. o heslové slovo, ktoré má viac významov a ktoré sa používa vo viacerých vedných odboroch alebo vo viacerých odvetviach stavebníctva, uvádzajú sa ekvivalenty od naj všeobecnejšieho po úzko špeciálny vždy po patričnej skratke. Príklad: *odežda* d o k. (skratka pre dokončovacie práce) *obloženie, obklad*; b e z p. (skratka pre bezpečnosť a hygienu práce) *odev, oblek*; c e s t. (cestné staviiteľstvo) *vozovka*; c h e m. *povlak*. Podobne pri hesle *kovš* triedi autor slovenské ekvivalenty podľa oblastí používania takto: *stroj, kôš, korček, lyžica, korba*; h y d r. *lopatka*; m u r. *naberačka*.

Trochu nezvyčajnou sa zdá skratka d o k. pre dokončovacie práce, pretože táto skratka sa v lexikografii bežne používa na označovanie dokonavých slovies. Autor však vo svojom slovníku pri slovesách gramatické údaje neuvádza, teda omyly z dvojakého chápania tejto skratky tu neprichádzajú do úvahy.

Za chybu možno pokladať skôr to, že z usporiadania skratiek v hesle nie je hneď jasné, podľa akého systému autor pri uvádzaní jednotlivých vedných odborov postupoval. Zdá sa, že skratky sú zoradené vcelku náhodne. Bolo by bývalo vhodné, keby sa autor o tom bol zmienil v úvode.

Ak je heslovým slovom prídavné meno, upozorňuje autor na jeho spätosť s príslušným podstatným menom (s ktorým toto prídavné meno tvorí dvojslovné pomenovanie) tak, že uvádza toto podstatné meno v zátvorke za ekvivalentom heslového prídavného mena. Takto je spracované napr. prídavné meno *čistýj*. Najprv sa uvádza slovenský ekvivalent základného významu (*čistýj*). Po bodkočiarke nasledujú ekvivalenty špeciálnych významov tohto prídavného mena s príslušným podstatným menom v zátvorke. Teda: *vrchný* (podlaha), *ohobľovaný* (doska); k o n š t r. *svetlý* (rozpon); m e c h. *prostýj* (šmyk). Rušivo však pôsobí gramatická nezhoda medzi ekvivalentom prídavného mena a podstatným menom v zátvorke. Za správnejší by sme pokladali postup uvádzať v zátvorke pred podstatným menom skrátenú formu prídavného mena, pričom by sa zachovala zhoda v gramatickom rode. Napr. *vrchný (v-á podlaha), ohobľovaný (o-á doska), svetlý (s. rozpon)* atď.

Ako sme už spomenuli, slovník má dosť veľký rozsah, pričom rozsiahlejšia je rusko-slovenská časť. Je to pochopiteľné, veď slovník je určený predovšetkým ako pomôcka pri štúdiu sovietskej stavebníckej literatúry, resp. pri prekladaní z ruštiny do slovenčiny.

Pri porovnaní oboch častí slovníka možno však zistiť i niekoľko drobných nepresností. Výskyt termínov v rusko-slovenskej časti a v sloven-

sko-ruskej časti totiž nekorešponduje úplne práve v tých prípadoch, kde by sme to očakávali. Napr. pri dvojvidovom slovese *absorbovať* uvádzajú sa celkom správne ruské ekvivalenty v oboch vidových podobách – *poglotiť* i *pogloščat*. V rusko-slovenskej časti sa však uvádza ako heslo iba sloveso *poglotiť*. Ak sa teda používateľ slovníka v ruskom texte stretne so slovesom *pogloščat* a ak nebude taký pohotový, aby si ho dal do súvisu so slovesom *poglotiť*, ktoré v slovníku nájde, bude pravdepodobne trochu bezradný, ako toto sloveso správne do slovenčiny preložiť. – Alebo iný príklad: Pri hesle *mašina* uvádza sa medzi druhovými názvami aj viacslovný názov *mašina dľa betonirovania otkosov* so slovenským ekvivalentom *svahový betónovač*. V slovensko-ruskej časti sme však heslo *betónovač* vôbec nenašli a pri hesle *svahový* sa tento dvoj-slovný termín neuvádza. Kto by sa chcel poučiť, ako sa povie po rusky *svahový betónovač*, nezistí, že je to *mašina dľa betonirovania otkosov*, zato však môže v slovníku nájsť, že *robotník* sa po rusky povie *rabočij*, že *rezať* sa po rusky povie *rezať*, prípadne že *reostat* je *reostat*. Nazdávame sa však, že tieto slová sotva niekto bude hľadať práve v stavebníckom slovníku.

Tu sme sa však už dotkli otázky výberu slov. I tu by sme mali voči autorovmu postupu určité výhrady. Slová so všeobecnejším významom, teda nie z úzko terminologickej oblasti, by sa v odbornom slovníku mali uvádzať naozaj iba v obmedzenej miere. Používateľa slovníka zvädza výskyt takýchto slov k častejšiemu listovaniu v ňom, no výsledok nemusí byť vždy uspokojivý; všetko tam používateľ napokon predsa len nenájde. Preto by sme autorovi vôbec nemohli zazlievať, keby vo svojom slovníku nebol uviedol napr. také slová ako *neglubokij* (plytký), *zernovoj* (obilný), *čitalňa* (čítareň), *stolovaja* (jedáleň) a mnohé iné.

Dúfame však, že týchto niekoľko kritických poznámok nijako neuberie slovníku na jeho kvalite a že slovník bude i tak úspešne splňať svoje poslanie – byť dobrým pomocníkom pri štúdiu sovietskej stavebníckej literatúry.

Viera Slívková

ASIAN AND AFRICAN STUDIES I

V rade periodík, ktorými sa orientalistické pracoviská a spoločnosti rôznych štátov reprezentujú voči svetovej vedeckej verejnosti i voči zodpovedným kultúrnym inštitúciám svojej vlasti, zaujíma zborník *Asian and African Studies I* pripravený Kabinetom orientalistiky SAV osobitné miesto. Najviac rozsahu venuje zborník teoretickej a metodologickej stránke vedných disciplín zaoberajúcich sa ázijskými a africkými národmi.

Príspevok člena korešpondenta ČSAV V. Skaličku ukazuje, ako možno aplikovať typológiu, ktorá sa dosiaľ väčšinou obmedzovala na tvaroslovie a na lexikálnu stránku jazyka. Príspevok J. Horeckého podáva model na zhodnotenie trojčlenných konsonantných skupín v slove. Jeho vedecký prístup k veci využíva metódy teórie informácie a je veľmi významný i pre ázijské a africké prvky. Teoreticky a metodologicky sú dobre fundované príspevky V. Krupu o prefixe v polynézskej maorčine. Dôsledné linguistické kritériá uplatňuje S. Segert v príspevku, ktorého úlohou je zistiť jazykovú príslušnosť nápisov na ostraku z Nimrúdu. G. Hazai spracováva v tomto zborníku lingvisticky dosiaľ nevyužitý turecký text zo 17. storočia písaný latinkou. J. Blaškovič objasňuje etymológiu slova vyskytujúceho sa v tureckých listinách, ktoré majú význam i pre naše dejiny. M. Šalingová-Ivanová vo svojom príspevku o základných charakteristikách individuálneho jazykového štýlu používa nové metódy založené na kvantitatívnom skúmaní. G. Altmann a R. Štukovský vo svojich príspevkoch hovoria o funkcii klimaxu v malajských pantunoch. L. Hřebíček zisťuje eufóniu v kazašských básňach Abaja Kunanbajeva.

Všetky tieto štúdie sú cenné nielen svojimi výsledkami, ale i ako vzor pre ďalšie podobné práce.

VSAV 1965, str. 216, obr. 9, viaz. Kčs 29,-.